

บทที่ ๓

ศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนัง ในศาลาจันทิ วัดป่าภูริทัตตปฏิปหาราม

ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้อธิบายภาพจิตรกรรมฝาผนังในศาลาจันทิ โครงเรื่องไตรภูมิ ซึ่งได้แบ่งภาพรวมทั้งหมดออกเป็น ๓ ส่วนใหญ่คือ

- ๓.๑ สวรรค์ภูมิ แดนสุขาวดี ที่เสวยสุขของเหล่าเทพ และพระโพธิสัตว์
- ๓.๒ มนุษย์ภูมิ ที่อยู่อาศัยของมนุษย์ และสัตว์โลก
- ๓.๓ นรกภูมิ สถานที่เสวยกรรมของสัตว์นรก

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในศาลาจันทิโครงเรื่องไตรภูมิ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังขนาดใหญ่เต็มพื้นที่ฝาผนังด้านในสุดของศาลาจันทิ ที่รวมเรื่องไตรภูมิ ได้แบ่งภาพออกเป็น ๓ ส่วน คือส่วนสวรรค์ภูมิ อยู่บนสุด ภาคมนุษย์ภูมิอยู่ส่วนกลาง และภาคนรกภูมิอยู่ส่วนล่างโดยมีต้นไม้ ภูเขา เมฆ น้ำ พื้นดิน แสดงขอบเขตของภาพ สำหรับเรื่องไตรภูมิเป็นหนึ่งในความเชื่อของอินเดียโบราณ ได้เผยแผ่เข้ามาในสุวรรณภูมิ ในยุคสุโขทัย โดยพระมหาธรรมราชาที่ ๑^๑ หรือพระยาสิทธิ พระองค์ทรงเป็นพระราชโอรสของพระยาเลอไทยหรือเลอทิไทย และเป็นพระราชนัดดาของพ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงเป็นกษัตริย์องค์ที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วงแห่งสุโขทัย ครองราชระหว่งปี พ.ศ. ๑๘๘๐ – ๑๘๑๙ มีพระนามเดิมว่า พระเจ้าศรีสุริยพงษ์สรวร มหาธรรมราชาธิราช เรื่องไตรภูมินี้มีหลายชื่อเรียกได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง เตภูมิกถา ไตรภูมิโลกวิจิตร และ เตภูมิโลกวิจิตร โดยพระยาสิทธิไทยได้ทรงรวบรวมข้อมูลจากคัมภีร์ในศาสนาพุทธ มีเนื้อหาเกี่ยวกับโลกสามชั้น ที่แบ่งเป็น ๓ ส่วน หรือ ไตรภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ วรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับ คติความเชื่อของชาวไทย เป็นเรื่อง นรก สวรรค์ การเวียนว่ายตายเกิด ทวิปทั้งสี่ เช่น ชมพูทวีป ฯลฯ กับ กลียุค วาระสุดท้ายของโลก พระศรีอริยเมตไตรย พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นโดยมีพระประสงค์ที่สำคัญ ๓ ประการ ดังนี้ ๑. เพื่อเผยแพร่พระอภิธรรม ๒. เพื่อเป็นบทเรียนอภิธรรมแก่พระมารดาของท่าน และ ๓. เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนาแก่ประชาชน

ในหลักศิลาจารึกที่ ๑ ของ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช^๒ ที่ได้บรรยายสภาพสังคมที่น่าอยู่ ความว่า “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว จุงวัวไปค้า จุงม้าไปขาย ใครใคร่ค้าช้างค้า ใครใคร่ค้าม้าค้า” แสดงว่าบรรยากาศความเป็นอยู่คนไทยในสมัยสุโขทัยนั้น มีความอุดมสมบูรณ์ มีความสงบสุข มีเสรีภาพในการทำมาหากิน มีเสรีภาพในการค้าขายและการทำเกษตรกรรม นักวิชาการในสมัยปัจจุบันต่าง

^๑ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, งานวิจัยและวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๑.

^๒ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประวัติพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๓.

วิเคราะห์เหตุผลของการแต่งเรื่องไตรภูมิพระร่วงของพระมหาธรรมราชาลิไท ว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่อง การเมือง การปกครองที่กำลังจะมีการเปลี่ยนแปลงในยุคสมัยนั้น เนื่องจากไตรภูมิเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับนรก สวรรค์ สอนให้คนรู้จักการทำความดีเพื่อจะได้ขึ้นสวรรค์ หากใครทำชั่วประพฤติดน ุชิตศีล ุชิตธรรม ก็จะต้องตกนรก กล่าวคือในสมัยที่พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงปกครองนั้นประชากร เริ่มมีมากขึ้นกว่าแต่ก่อนการดูแลของรัฐอาจจะไม่ทั่วถึงก่อให้เกิดความยุ่งยากในการปกครอง พระ มหาธรรมราชาลิไทจึงได้คิดนิพนธ์วรรณกรรมทางศาสนาเรื่องไตรภูมิพระร่วงขึ้นมาเพื่อที่ต้องการสอน ให้ประชาชนของพระองค์มีความสุข

วรรณกรรมเรื่องไตรภูมิจึงเป็นสิ่งที่ใช้ควบคุมทางสังคมได้เป็นอย่างดีเพราะสามารถเข้าถึง จิตใจของประชาชน เนื้อเรื่องกล่าวถึงภพภูมิทั้ง ๓ คือ^๓ กามภูมิ ๑๑ รูปภูมิ ๑๖ และอรุภูมิ ๔ ซึ่งมีเนื้อหาพรรณนาถึงที่อยู่ ที่ตั้ง และการเกิดของมนุษย์ สัตว์นรก เปรต อสุรกาย และเทวดา ที่ตั้ง เหล่านี้มีเขาพระสุเมรุเป็นหลัก เขาพระสุเมรุตั้งอยู่ท่ามกลางจักรวาล มีทิวเขาและทะเลล้อม ทิว เขามีชื่อต่างๆดังนี้ ๑. ยุคนธร ๒. อสินธร ๓. กรวิก ๔. สุทัศน์ ๕. เนมินธร ๖. วินันตก และ ๗. อัศกรณ ซึ่งเป็นเขารอบนอกสุด ทิวเขาเหล่านี้รวมเรียกว่าเขาสัตตบริภัณฑ์ ส่วนทะเลที่รายล้อม อยู่ ๗ ชั้น เรียกว่า สัตตندر ถัดจากทิวเขาอัศกรณออกมาเป็นมหาสมุทรอยู่ทั่วทุกด้าน แล้วจะมีภูเขา เหล็กกันทะเลนี้ไว้รอบเรียกว่า ขอบจักรวาล พันไปนอกนั้นเป็นนอกขอบจักรวาล พญาลิไทย เล่าเรื่อง ภูมิทั้งสามอันเป็นที่อยู่ของสัตว์โลก ไตรภูมิ คือ ภูมิ ๓ แบ่งย่อยเป็น ๓๑ ภูมิ กามภูมิ หรือ กามาวจร ภูมิ, รูปภูมิ หรือ รูปาวจรภูมิ, อรูปภูมิ หรือ อรูปาวจรภูมิ

ในทางหลักธรรมในแง่ ปฏิจจสมุปบาท หรือ ปัจจยาการ ท่านจัดเป็นไตรวัฏฏ์ หรือวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม และวิบาก กิเลส คือ ความชั่วต่าง ๆ ที่มีอยู่ในใจสิ่งที่ทำให้ใจเศร้าหมอง มีความ โลภ โกรธ หลง เป็นต้น กิเลสซึ่งเปรียบเทียบกับแม่น้ำตามธรรมชาติ แม่น้ำย่อมไหล ไปสู่ทางต่ำแต่กิเลสไหลไปหาความเลวทราม น้ำนั้นเป็นของไม่มีตัวตนแต่มีกำลังแรงที่สุด มันพัดพาทุก สิ่งทุกอย่างลงไปสู่ที่ต่ำ ตัวจิต หรือใจของคนเราก็ไม่มีตัวตนเช่นเดียวกัน จิตเป็นผู้คิดนึกปรุงแต่งตาม สัญญาอารมณ์และสรรพสิ่งทั้งปวง จิตมันให้คิดให้นึกไปตามกิเลส โลภ โกรธ หลง มันซัดลงไปสู่ทาง อบาย เรียกว่า นรก เพราะฉะนั้นกิเลสจึงเป็นตัวประกอบการปรุงแต่งซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรมนั้น ๆ แล้วก็ให้ได้รับผลกรรมนั้น ๆ ด้วยกรรม คือ การกระทำได้แก่ การกระทำที่เนื่องมาจากกิเลส จิตใจที่ ประกอบด้วยกิเลสนั้นมีเจตนาประกอบด้วยความโลภ ถ้าใจประกอบด้วยโทสะ ความโกรธ ความคิด ประทุษร้ายก็จะไปทำร้ายผู้อื่น ฆ่าฟันเขา อันนี้เป็นต้นเหตุ แล้วจะได้รับผล ซึ่งเรียกว่า วิบาก วิบาก คือ ผลที่ว่าเมื่อทำชั่วก็ประสบผลให้ชีวิตเสื่อมคุณภาพ เป็นความหยาบทราม ความทุกข์ ความ เดือดร้อน หรือถ้าทำกรรมดี ก็ได้ประสบผลดี ใช้ชีวิตเจริญงอกงาม เป็นความสุขไปเกิดภพภูมิต่าง ๆ ที่ ดีและไม่ดี ได้รับวิบากของการกระทำนั้น ๆ

พื้นเหนือสวรรค์พรหมสวรรค์ ในไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงเขาพระสุเมรุเป็นแกนกลางของ จักรวาล บนยอดเขาพระสุเมรุมีสวรรค์ของพระอินทร์ตั้งอยู่ ต่อจากนั้นข้างบนเหนือขึ้นไปก็มีพรหมชั้น ต่าง ๆ สูงขึ้นถัดไปเรื่อย ๆ ตามลำดับ ต่ำลงมาจากยอดเขา นั้น ข้างเขาพระสุเมรุก็มีสวรรค์ชั้น ท้าว มหาราชทั้งสี่ หรือจตุรุมหาราชิกา แล้วต่ำลงไปเชิงเขาพระสุเมรุก็มีภพของพวกมนุษย์พวกอสูร ไตลง

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๑๒๐.

ไปมีพวกนาคพิภพ ได้ดินลงไปก็มีนรกต่างๆ พระอินทร์เป็นเทพผู้พิทักษ์ปกป้องความดี คอยติดตามรักษาคนดี พระอินทร์ต้องเกิด ตาย มีอายุไม่ได้เที่ยงแท้ันรันดร สวรรค์ไม่ว่าชั้นไหนจนกระทั่งถึงพรหมก็ล้วนไม่เที่ยงต้องเวียนว่ายตายเกิดได้ตลอดไป เมื่อเกิดสูงเป็นพรหมต่อไปอาจจะตกลงมาเกิดเป็นมนุษย์ มนุษย์ทำชั่วก็ไปเกิดในนรก เปรตอีกก็ได้หมุนเวียนเปลี่ยนไปเรื่อยเป็นความเสมอภาคกันอย่างหนึ่ง

พระพุทธศาสนาสอนว่า การที่จะประสบความสำเร็จสูงสุดได้นั้น จะต้องหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านี้ทั้งหมด ฉะนั้นจึงสอนอีกชั้นหนึ่ง คือ พ้นจากภพภูมิของสวรรค์ เทพ พรหมเหล่านี้ไปถึงโลกุตระภูมิ จุดสนใจมิใช่อยู่ว่าเขาพระสุเมรุ หรือยอดเขาพระสุเมรุ แต่อยู่เหนือเลยยอดเขาพระสุเมรุขึ้นไป ฉะนั้นเขาพระสุเมรุเป็นที่ประทับของพวกเทพ พระอินทร์ พรหม ไม่ถือเป็นที่สุด แต่พระพุทธศาสนามีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะแสดงให้เห็นภูมิเหล่านี้เป็นเพียงขั้นตอนต่างๆ ในสังสารวัฏ และจะต้องสิ้นสุดลง เราจะต้องหาทางให้พ้นไปจากสวรรค์พื้นเหนือพรหม ตลอดจนภพภูมิที่เกิดทั้งปวงอีกทีหนึ่ง กามพจรในสวรรค์มีความมั่งคั่งใหญ่โอ้อ่าแสนสุขสำราญของอัครมหาเศรษฐีและพระเจ้าจักรพรรดิตลอดจนแดนสวรรค์ชั้นสูง ให้เลิศหรูโอฬารที่สุดอย่างยิ่งล้นพ้นประมาณ แต่ก็จบลงด้วยความสิ้นสลายตามหลักอนิจจัง เพื่อให้เกิดสังเวคะ เตือนให้เกิดความไม่ประมาทไม่ลุ่มหลงมัวเมาเร่งทำความดี ถ้าเหนือกว่านั้นก็จะได้สละข้ามพ้นขึ้นไปให้ถึง โลกุตระภูมิ เรื่องนรก สวรรค์ คนทำชั่วแล้วจะไปเกิดเป็นเปรต เป็นสัตว์นรก ทำกรรมดีแล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เป็นไปตามสภาวะธรรมความเป็นจริง อนิจจังสิ่งทั้งหลายไม่เที่ยง แม้แต่ความสุขในสวรรค์ชั้นฟ้าก็ไม่เที่ยงแท้แน่นอน แต่คุณค่าของโลกุตระธรรมเหนือกว่าและสูงสุด คือ พระนิพพาน^๔ ซึ่งข้ามพ้นจักรวาลลอยเหนือเทพพรหมทั้งหมด

ไตรภูมิพระร่วง บรรยายถึงความสุขในพระนิพพานดังนี้ อันว่านิพพานสมบัติทั้งหลาย ถ้าจะเอามาเปรียบด้วยสมบัตินิพพานนั้น ประดุจเอาหิ้งห้อยเปรียบพระจันทร์ ถ้ามีดั่งนั้นดุน้ำอันติดอยู่บนปลายผม แลมาเปรียบด้วยน้ำมหาสมุทรอันลึกได้ ๘๔,๐๐๐ โยชน์ ฌัมมิดังนั้นดุน้ำอันติดอยู่บนปลายผมเปรียบด้วยเขาพระสุเมรุจักรรัตนาวลอันประเสริฐแห่งพระนิพพานนั้นบมิถ้วนได้เลย สมบัติในนิพพานนั้นสุขพ้นประมาณ แล้วหาอันจะเปรียบบมิได้ บมิรู้เป็นอาพาธพยาธิสิ่งใด บมิรู้แก่ บมิรู้ตาย บมิรู้ฉิบหาย บมิรู้พลัดพรากจากกันสักคน สมบัติยังมีมนุษย์โลกแลเทวโลก พรหมโลก ทั้งสิ้น

สรุป

ไตรภูมิพระร่วงนี้มีวัตถุประสงค์ที่สำคัญคือ การที่พญาลิไททรงมีพระราชประสงค์ที่จะเทศนาโปรดพระราชมารดาของพระองค์ แล้วสั่งสอนประชาชนชาวสุโขทัย การกล่าวถึงนรกสวรรค์ก็เป็นการโน้มน้าวจิตใจ และเป็นการอบรมสั่งสอนให้ประชาชนได้ประพฤติ ปฏิบัติดีดังตัวอย่าง

๑) จงทำความดี คือถ้าทำความดีจะได้ขึ้นสวรรค์ ๒) จงละเว้นความชั่ว คนทำชั่วก็จะไปเกิดในนรก เป็นเปรตและสัตว์อื่น ๆ ๓) จงทำจิตใจผ่องใส บำเพ็ญเพียร การสวดมนต์ ทำสมาธิ ๔) จงมีเมตตากรุณา เพื่อสงเคราะห์สัตว์โลก การที่จะบรรลุนิพพาน, บรรลุธรรมสมบัติได้ก็จะต้องมีเมตตาทั้งสิ้น ๕) ทศพิธราชธรรม เป็นธรรมะของพระเจ้าจักรพรรดิ ๖) จงมีความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้เฒ่าผู้แก่ ๗) จงมีความเสียสละ ๘) จงมีความกตัญญู

^๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดโฮม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๔๔๒.

๓.๑ สวรรค์ภูมิ แดนสุขาวดี สถานที่เสวยสุขของเหล่าเทพ และพระโพธิสัตว์

ในภาพเป็นรูปโค้งของจักรวาล ขอบบนสุดของผาผ่นงวาทเป็นลายดอกบัวสีต่างๆแบบทิเบต ใต้ขอบลงมาเป็นพื้นที่สวรรค์ หลายชั้นรวมๆกัน มีเทพบุตร เทพธิดา เทวดา ชั้นต่างๆอาศัยอยู่ตามภูมิธรรมของตนเองตั้งแต่ชั้นดุสิตลงมาถึงชั้นดาวดึงส์^๕ ที่เป็นผืนแผ่นดินผืนแรก ที่เกิดขึ้นในโลก หลังจากโลกนี้ถูกทำลายด้วยน้ำ เมื่อน้ำงวาท ลงแผ่นดินผืนแรก ที่โผล่ขึ้นก่อนแผ่นดินอื่นๆ ก็คือ ยอดเขาสิเนรุ^๖ ซึ่งเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั่นเอง สวรรค์ชั้นนี้ เป็นแดนสุขาวดี ซึ่งเป็นที่สถิตย์อยู่แห่งปวง เทพยดา ชาวฟ้า ผู้อุปบัติเทพ มีเทพผู้เป็น อธิบดีมหัศจรรย์รวม ๓๓ องค์ โดยมีสมเด็จพระอมรินทราบราชา ทรงเป็นผู้ปกครอง สวรรค์ชั้นนี้อยู่เหนือ จาตุมหาราชิกาชั้น สวรรค์ชั้นนี้ อยู่บนยอดเขาพระสุเมรุ เป็นที่อยู่ของพระอินทร์ มีช้างทรงของพระอินทร์ ชื่อ ช้างเอราวัณ มีเศียร ๓๓ เศียร สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีอาณาเขตกว้างใหญ่ มีเมือง ชื่อ ไตรตรึงษ์ มีกำแพงแก้วล้อมเมือง ทุกประตู มียอดปราสาท กำแพงงดงามวิจิตรพิสดาร เวลาเปิด ปิดประตู จะมีเสียงดังไพเราะราวกับดนตรี กลางนครไตรตรึงษ์ มีไพชยนต์ปราสาท มีรูปทรงสูงเยี่ยม เยี่ยมมองไปด้วยวิมลทัศรรย์ เพราะประดับไปด้วยแก้ว ๙ ประการ งามสุดจะพรรณนา เป็นที่ประทับอยู่ แห่งสมเด็จพระอมรินทราบราชา เมื่อเทียบเวลาระหว่างมนุษย์ กับ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์แล้ว ๑๐๐ ปีในมนุษย์ เท่ากับ ๑ วัน ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ทิศตะวันออก มีสวนทิพย์ ชื่อ นิภาวัน มีกำแพงแก้วล้อมรอบ มีปราสาทแก้วเหนือประตู ทุกประตู มีอุทยาน ซึ่งมีสมบัติทิพย์ มีสระใหญ่ชื่อ นันทาโบกขรณี น้ำใสสีฟ้าเข้ม มีแท่นแก้ว ๒ แท่น ชื่อ นันทปริฐาปาน และ จุลนันทาปริฐาปาน มีสวนใหญ่ ชื่อ มหาพน กำแพงล้อมรอบเป็นทองคำ มีปราสาทแก้วเหนือประตู มีปราสาททองคำ สวนมทวัน สวนนันทวัน มีแท่นแก้ว กลดแก้วกางเหนือแท่นมีรถไพชยนต์ มีม้าแก้วเทียมรถทองคำ มีสร้อยมุกดาประดับพร้อมมาลัยดอกไมทิพย์เวลาลมพัด ได้ยินเสียงราวฆ้องกลองแตรสังข์ที่เทวดาบรรเลงในชั้นฟ้า

ทิศใต้มีอุทยาน ภารุสกันวัน ภารุสกันวัน มีกำแพงแก้วและปราสาทเหนือประตู มีสระใหญ่ชื่อ ภัทธโบกขรณี สุภัทธโบกขรณี ริมฝั่งสระมีหินแก้ว ๒ ก้อน ชื่อเดียวกับสระ หินอ่อนนุ่ม

ทิศตะวันตก มีอุทยาน จิตรลดา มีสระจิตรลดาโบกขรณี และ จุลจิตรลดาโบกขรณี มีแผ่นหินแก้ว ชื่อ จิตรปาปาน

ทิศเหนือ มีอุทยานใหญ่มีสกันวัน ต้นไม้ดอกไม้งดงาม ราวกับตกแต่งไว้ มีกำแพงแก้วและยอดปราสาททุกประตู มีสระใหญ่ชื่อ ธรรมาโบกขรณี และ สุธรรมาโบกขรณี แผ่นดินแก้วชื่อ ธรรมาปริฐาปาน และ สุธรรมาปริฐาปาน ความเป็นอยู่ของเทวดาในชั้นดาวดึงส์ ล้วนแต่เป็นผู้เสวยทิพย์สมบัติจากผลบุญ ที่ได้กระทำไว้ อารมณ์ที่ได้รับในชั้นดาวดึงส์ จึงล้วนแต่เป็นอารมณ์ที่ดี เทพบุตรจะมีวัย ๒๐ ปี ส่วนเทพธิดามีวัย ๑๖ ปี เหมือนกันทุกๆ องค์ ไม่มีการแก่ เจ็บ ตาย ให้เห็น มีแต่ความสวยงาม เป็นหนุ่มเป็นสาวตลอดไป เทวดาในโลกนี้ มีการไปมาหาสู่ เบียดเบียนกัน เช่นเดียวกับมนุษย์โลก มีนักดนตรี นักร้อง เทพบุตรเทพธิดามีความรักใคร่ปรารถนาเป็นคู่ครองกัน หากขาดคู่ครอง ก็ย่อมจะเกิดความเบื่อหน่ายในความเป็นอยู่ของตนไม่เบิกบาน รื่นเริง เหมือนเทวดา

^๕ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๗/๒๑๘.

^๖ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๘/๒๑.

ที่มีคูครอง เทวดาที่อยู่ชั้นดาวดึงส์มีอยู่ ๒ จำพวก ได้แก่ ๑. ภูมิภพเทวดา เทวดาที่อยู่บนพื้นดิน ได้แก่ พระอินทร์ และ เทวดาผู้ใหญ่ ๓๒ องค์ พร้อมทั้งบริวาร และเทวสุรา ๕ จำพวกที่อยู่ใต้เขาสิเนรุ ๒. อากาศภพเทวดา เทวดาที่อยู่ในอากาศ ได้แก่ เทวดาที่มีวิมานลอยไปในกลางอากาศ ตั้งแต่เหนือพื้นดินยอดเขาสิเนรุ ไปจดขอบจักรวาล บางวิมาน ก็มีเทวดาอยู่ บางวิมานก็ไม่มีเทวดาอยู่

คุณธรรม ๗ ประการ ที่ทำให้เป็นพระอินทร์ ผู้ที่ปรารถนาจะเกิดเป็นพระอินทร์ จะต้องหมั่นสร้างบุญกุศลโดยสม่ำเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องมีคุณธรรม ๗ ประการ

๑. เลี้ยงดูบิดา มารดา ๒. เคารพผู้ใหญ่ในตระกูล ๓. กล่าววาจาอ่อนหวาน

๔. ไม่กล่าวคำส่อเสียด ๕. ไม่มีความตระหนี่ ๖. มีความซื่อสัตย์ ๗. ระวังความโกรธได้ ปัจจุบันพระอินทร์ หรือ ท้าวสักกะเทวราช^๗ องค์นี้ ได้สำเร็จโสดาบัน ด้วยการฟังพระธรรมเทศนาจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในสักกปิณฑสูตร นับเป็นพระอริยบุคคลขั้นแรกในพระพุทธศาสนา และอยู่ในดาวดึงส์พิภพนี้ต่อไปจนสิ้นอายุขัย เมื่อจุติจากชั้นดาวดึงส์แล้ว จะมาบังเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในมนุษย์โลกและสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคล เมื่อสิ้นชีพแล้ว ก็ไปกลับไปเกิดในชั้นดาวดึงส์อีกและได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี เมื่อสิ้นอายุแล้ว จะไปบังเกิดเป็นพรหมโลก ในชั้นสุทธาวาสภูมิขั้นต้น คือ อวิหา อตปปา สุทิสสา สุทิสสี และ อภินิฏฐาภูมิ ตามลำดับและเข้านิพพาน ในขั้นสุดท้าย อายุทวยเทพ ที่สถิตสวดยทิพย์สมบัติอยู่ ณ สรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สาภูมินี้ มีอายุยืนนานได้ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์ นับได้สามโกฏิหกพันปี ด้วยการคำนวณปี แห่งมนุษย์โลกเรา

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระสุตตันตปิฎก เรื่องมหาสมยสูตร^๘ กล่าวว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดาข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่ปามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลก ธาตุมาประชุมกันเพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมภิกษุสงฆ์ เทพชั้นสุทธาวาส ๔ องค์ ได้มีความดำริดังนี้ว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ ประทับอยู่ที่ปามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ ประมาณ ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุมาประชุมกัน เพื่อเฝ้าพระผู้มีพระภาคและเยี่ยมภิกษุสงฆ์ ทางที่ดี เราก็คควร เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค แล้วกล่าวคาถาองค์ละคาถาในสำนักพระผู้มีพระภาค^๙ ลำดับนั้น เทพเหล่านั้นหายไประหว่างโลกชั้นสุทธาวาสมาปรากฏ ณ เบื้องพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเหมือนบุรุษมีกำลังเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้า ฉะนั้น ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร เทพองค์หนึ่งได้กล่าว คาถานี้ว่า การประชุมครั้งใหญ่ในป่าใหญ่มีหมู่เทพมาประชุมกันพวกเราพากันมายังธรรมสมัยนี้ ก็เพื่อได้เยี่ยมสงฆ์ผู้ไม่พ่ายแพ้ ปามหาวัน เป็นป่าที่เกิดเองตามธรรมชาติ อยู่ติดกับเทือกเขาหิมาลัย ธรรมสมัย ในที่นี้หมายถึงสถานที่ที่ประชุมเพื่อฟังธรรม จากนั้น เทพอีกองค์หนึ่งได้กล่าวคาถานี้ว่า ภิกษุทั้งหลายในที่ประชุมนี้ มีจิตมั่นคง ทำจิตของตนๆ ให้ตรง ภิกษุผู้เป็นบัณฑิตย่อมรักษาอินทรีย์ไว้ เหมือนสารถิ์ผู้กุมบังเหียนขับรถม้าไป เทพอีกองค์หนึ่งได้กล่าวคาถานี้ว่า ภิกษุเหล่านั้นตัดกิเลสดังตะปู ตัดกิเลสดังลิ่มสลัก ถอนกิเลสดังเสาเชื่อมได้แล้ว เป็นผู้ไม่หวั่นไหว

^๗ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๘๒/๒๑๓.

^๘ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑-๓๓๒/๒๕๙.

^๙ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๑/๒๕๙.

บริสุทธิ์ เป็นผู้ปราศจากมลทิน เทียวไปเป็นผู้อันพระผู้มีพระภาคผู้มีพระจักขุทรงฝึกดีแล้วเหมือนช้างหนุ่ม ฉะนั้น เทพอีกองค์หนึ่งได้กล่าวคาถานี้ว่า เหล่าชนผู้นับถือพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ จักไม่ไปสู่อบายภูมิ ครั้นละกายมนุษย์แล้วจักทำให้หมู่เทพเจริญเต็มที่ กิเลสดังตะปู ในที่นี้หมายถึงราคะ โทสะ และโมหะ กิเลสดังลิ่มสลัก และกิเลสดังเสาเชื่อน ก็มีนัยเช่นเดียวกัน มีพระจักขุ หมายถึงมีพระจักขุ ๕ คือ ๑. มังสจักขุ ตาเนื้อ ๒. ทิพพจักขุ ตาทิพย์ ๓. ปัญญาจักขุ ตาปัญญา ๔. พุทธจักขุ ตาพระพุทธเจ้า ๕. สมันตจักขุ ตาเห็นรอบ

การประชุมของเทวดา ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาจำนวนมากใน ๑๐ โลกธาตุประชุมกันเพื่อเยี่ยมตถาคตและภิกษุสงฆ์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเทวดาของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตกาล ที่มาประชุมกัน ครั้งที่มิจำนวนสูงสุดก็เท่ากับพวกเทวดาของเรานี้เองที่มาประชุมกันในบัดนี้ พวกเทวดาของพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายในอนาคตกาลที่มาประชุมกัน ครั้งที่มิจำนวนสูงสุดก็เท่ากับพวกเทวดาของเรานี้เองที่มาประชุมกันในบัดนี้ เราจักบอกชื่อของหมู่เทพ จักระบุชื่อของหมู่เทพ จักแสดงชื่อของหมู่เทพ เธอจงฟัง จงใส่ใจให้ดี เราจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้ว พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสดังนี้ว่า เราจะกล่าวเป็นคาถาเหล่าภุมมเทวดาอาศัยอยู่ในที่ใดเหล่าภิกษุก็อาศัยอยู่ในที่นั้น ภิกษุเหล่าใดอาศัยชอกแซกมีจิตมุงมั่น มีจิตตั้งมั่นพวกเธอมีจำนวนมากเนืองอยู่ เหมือนราชสีห์ข่มความขนพองสยองเกล้าได้มีจิตสะอาด หมดจดผ่องใส ไม่ขุ่นมัว พระศาสดาทรงทราบว่ามีภิกษุกว่า ๕๐๐ รูปอยู่ในป่า ในเขตกรุงกบิลพัสดุ์ เรา ในที่นี้หมายถึงพระผู้มีพระภาค จึงรับสั่งเรียกพระสาวกผู้ยินดีในศาสนามาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หมู่เทพมุงมากันแล้วพวกเธอจงรู้จักเทพเหล่านั้น ภิกษุเหล่านั้นทูลรับสนองพระดำรัสแล้วพากันทำความเพียรจึงมีญาณอันเป็นเหตุให้เห็นพวกอมนุษย์ปรากฏขึ้นภิกษุบางพวก เห็นอมนุษย์ ๑๐๐ ตน บางพวกเห็น ๑,๐๐๐ ตน บางพวกเห็น ๗๐,๐๐๐ ตน บางพวกเห็น ๑๐๐,๐๐๐ ตน บางพวกเห็นมากมายไม่มีที่สิ้นสุด อมนุษย์อยู่กระจายไปทั่วทุกทิศ พระศาสดาผู้มีพระจักขุ ทรงทราบเหตุทั้งหมด ทรงกำหนดแล้ว จึงรับสั่งเรียกพระสาวกผู้ยินดีในศาสนามาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย หมู่เทพมุงมากันแล้ว เธอทั้งหลายจงรู้จักหมู่เทพเหล่านั้น เราจะบอกเธอทั้งหลายด้วยวาจาตามลำดับยักษ์ ๗,๐๐๐ ตน ที่เป็นภุมมเทวดา^{๑๐} อยู่ในกรุงกบิลพัสดุ์ มีฤทธิ์ มีความรุ่งเรืองมีผิวพรรณงดงาม มียศ ต่างยินดีมุงมายังป่าที่ประชุมของภิกษุทั้งหลาย

ภาพพระพุทธรูปประทับอยู่บนสวรรค์ ท่ามกลางหมู่ เทวดา นางฟ้า

เป็นภาพวาดพระพุทธรูปประทับอยู่บนสวรรค์ด้านบนของผนัง พร้อมเหล่าเทพดา ลักษณะภาพลอยอยู่บนปุยเมฆสีขาว พระนางเจ้าสิริมหาเมขา พระมารดาของพระพุทธเจ้าหลังจากที่ประสูติเจ้าชายสิทธิดิถราชกุมารที่ลุมพินีวันได้ ๗ วัน ก็เสด็จสวรรคต แล้วขึ้นมาบังเกิดเป็นเทพเจ้าสวยทิพย์สมบัติอยู่ ณ สวรรค์ชั้นดุสิต เป็นสวรรค์ชั้นที่ ๔ ดุสิตแปลว่าที่อยู่ของเทพเจ้า ผู้มีความยินดีแช่มชื่นเป็นนิกาล ตั้งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นยามาขึ้นไป เป็นที่สถิตของพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีอย่างครบถ้วน รอการไปตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า อีกทั้งเป็นที่อยู่ของเทพชั้นสูง ชั้นผู้ใหญ่ เป็นจำนวนมาก

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๓๓-๓๓๔/๒๖.

สวรรค์ชั้นดุสิต มีความกว้างใหญ่ไพศาลมาก มี ท้าวสันดุสิต ซึ่งบรรลุปะเป็นพระโสดาบันแล้ว เป็นผู้ปกครองภพ ที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดุสิตอยู่สูงขึ้นไปจากยอดเขาสิเนรุ

ลักษณะของสวรรค์ชั้นดุสิต จะไม่มีฐานกลมอย่างโลกมนุษย์ แต่จะกลมแบบราบ ถ้า มองจากสวรรค์ชั้นยามาขึ้นไป จะมองเห็นเป็นแสงสว่าง และถ้ามองจากสวรรค์ชั้นดุสิตขึ้นไป ก็ จะเห็น แสงสว่างของสวรรค์ชั้นนิมมานรดี ถ้ามองลงมาจะเห็นสวรรค์ชั้นดาวดึง บนสวรรค์จะไม่มีดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ทำให้ไม่มีเงา ไม่มีมมมิตบนสวรรค์ อยู่ได้ด้วยแสงสว่างจากวัตถุสิ่งของต่างๆ เช่น กาย ทิพย์ของเหล่าเทวดา วิมาน สวณ สระ สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ มีแต่ความสว่างด้วยความเป็นทิพย์ โครงสร้างของสวรรค์ชั้นดุสิต มีวิมานของท้าว สันดุสิต เป็นศูนย์กลางโดยแบ่งออกเป็น ๔ เขต วน โดยรอบวิมานของท้าวสันดุสิต เขตแรกเป็นที่อยู่ของพระอริยเจ้า คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี ซึ่ง อยู่ชั้นในสุด เขตที่สอง เป็นที่อยู่ของนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ ที่ได้รับการพยากรณ์จากพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วว่าจะได้เป็นพระพุทธเจ้าอย่างแน่นอน ซึ่งเขตบุญพิเศษของผู้ที่มีมโนปณิธาน จะ รื้อสัตว์ขันธ์ไปสู่ฝั่งพระนิพพาน ให้หมดจนกระทั่งถึงที่สุดแห่งธรรม ก็จะอยู่ในเขตนี้ด้วย เขตที่สาม เป็นที่อยู่ของอนิยตโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ที่ยังไม่ได้รับพยากรณ์เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังต้อง สร้างบารมีอีกมากเขตที่สี่ เป็นที่อยู่ของผู้ที่ทำความกุศลมาก และมีกำลังบุญมากพอที่จะได้อยู่สวรรค์ชั้น ดุสิตนี้ เป็นเขตทั่วไป นอกเหนือจาก ๓ เขตแรก สวรรค์ชั้นดุสิต มีความพิเศษกว่าสวรรค์ชั้นอื่นอยู่ หลายประการ หนึ่งในความพิเศษนั้นก็คือ เป็นที่อยู่ของเหล่าพระบรมโพธิสัตว์ ที่จะตรัสรู้เป็นพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตจำนวนมาก และเหล่าเทพบุตรที่สร้างบารมีเป็นพระสาวก เพื่อตามพระ บรมโพธิสัตว์ลงมาตรัสรู้ในอนาคต เทวดาที่เสวยทิพย์สมบัติอยู่บนชั้นดุสิตนี้ มีอายุยืน ยาวได้ ๔ พันปี ทิพย์หรือห้าสิบเจ็ดโกฏุกัลลัปปี ในโลกมนุษย์ ๔,๐๐๐ ปีทิพย์ แล้วก็ถ้าจะเทียบกับเมืองมนุษย์ก็ ๔๐๐ ปีของเราเป็น ๑ วันของเทวดาชั้นนี้

แดนสุขาวดี พุทธเกษตรของพระโพธิสัตว์

พุทธเกษตร^{๑๑} คือดินแดนบริสุทธิ์ที่สมบูรณ์ด้วยทิพยภavnารื่นรมย์ สำเร็จแล้วด้วย อำนาจปณิธานของพระพุทธเจ้าพระองค์นั้นก็มี สำเร็จแล้วด้วยกรรมนิยมของสัตว์ก็มี เป็นสถานที่ สรรพสัตว์ทั้งหลาย ควรมุ่งไปเกิดเป็นจุดหมาย พระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์ในคติมหายาน ถือว่ามี มากมายเหลือคณานับอันนับประมาณมิได้จุฑารายในแม่น้ำคงคา ถือว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นทิพย ภาวะอันบริสุทธิ์เป็นอนาถิ อนันตะ เช่นเดียวกับพระพรหมในศาสนาพราหมณ์ แต่ทรงสำแดงนิรมาน กายมาช่วยสัตว์โลก ทำนองเดียวกับพระนารายณ์ อวตารจำนวนพระพุทธเจ้าจึงมีมากจนนับไม่ถ้วน ในขณะที่พระพุทธเจ้าของเราดำรงพระชนม์อยู่ในโลก พระพุทธเจ้าอีกเป็นอันมากทรงแสดงธรรมสั่ง สอนสัตว์โลกอยู่ในโลกธาตุต่างๆ ที่เรียกว่า พุทธเกษตร

พระพุทธเจ้าที่สำคัญมีอยู่ ๕ พระองค์^{๑๒} เรียกว่า ธยานิพุทธะ แปลว่า พระพุทธเจ้าทรง ฌาน คือพระนามของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ในฝ่ายมหายานที่เชื่อกันว่า พระพุทธเจ้าและพระ โพธิสัตว์มีจำนวนมากเท่ากับเม็ดทรายในมหาสมุทรแม้ว่าในภพปัจจุบันจะมีพระพุทธเจ้ามาแล้ว

^{๑๑} เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๗๑.

^{๑๒} เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๒.

ถึง ๔ พระองค์ คือพระกกุสันโธ พระโกนาคมน โพระกัสสป พระสมณโคดมและ ในอนาคตจะมี พระพุทธเจ้ามาประสูติ อีก ๑ พระองค์ คือพระศรีอารยเมตไตรย พุทธเถรบาทจึงให้ความสำคัญต่อ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า สมณโคดม เพียงองค์เดียว ด้วยเห็นว่าเป็นพระพุทธเจ้าในกาลปัจจุบันฝ่าย มหายานเรียก สมณโคดมว่า พระศากยมนิพุทธเจ้าและถือคติว่า จุดกำเนิดของพระพุทธเจ้านั้น เริ่ม จากการมีพระอาทิพุทธ อันหมายถึง พระพุทธเจ้าองค์ปฐม ส่วน พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ ตลอดจนคงสรรพสัตว์ทั้งปวง ล้วนถือกำเนิด จากพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ทั้งสิ้นเกิดขึ้นเองไม่มีเขตต้น และปลาย ประจำอยู่ในโลกนิรันดร์พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์พระองค์อื่น ๆ ทั้งฝ่ายยานิพุทธ ธนานิพุทธ และมานุชิพุทธ ล้วนเกิดแต่อำนาจญาณของพระอาทิพุทธทั้งสิ้น

พระธยานิพุทธหรือพระฌานิพุทธะ บางแห่งเรียกพระชินพุทธะ เป็นพระพุทธเจ้าในคติ ความเชื่อของมหายาน เชื่อว่าอวตารมาจากพระอาทิพุทธะ สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าด้วยอำนาจ ญาณของอาทิพุทธะ ไม่ได้ลงมาสร้างบารมีเหมือนพระมานุสพุทธะ พระพุทธเจ้าที่เป็นมนุษย์ ดำรงใน สภาวะสัมโพธิกาย มีแต่พระโพธิสัตว์ที่เห็นพระองค์ได้ พระธยานิพุทธะโดยทั่วไปมี ๕ พระองค์ คือ พระไวโรจนพุทธะ ประทับอยู่ศูนย์กลาง พระอักโขภยพุทธะ ประทับอยู่ทางทิศตะวันออก พระรัตน- สัมภวพุทธะ ประทับอยู่ทางทิศใต้ พระอมิตาภพุทธะ ประทับอยู่ทางทิศตะวันตก และพระอโมฆสิทธิ พุทธะ ประทับอยู่ทางทิศเหนือ พระธยานิพุทธะทั้ง ๕ องค์นี้ได้สร้างพระธยานิโพธิสัตว์ขึ้นด้วยอำนาจ ญาณของตนอีก ๕ องค์ คือ พระสมันตภัทรโพธิสัตว์เกิดจากพระไวโรจนพุทธะ พระวัชรปาณีโพธิสัตว์ เกิดจากพระอักโขภยพุทธะ พระรัตนปาณีโพธิสัตว์เกิดจากพระรัตนสัมภวพุทธะ พระอวโลกิเตศวร- โพธิสัตว์เกิดจากพระอมิตาภพุทธะ และพระวิศวปาณีโพธิสัตว์เกิดจากพระอโมฆสิทธิพุทธะ

ประเทศเนปาลและทิเบต นับถือพระธยานิพุทธะทั้ง ๕ องค์ข้างต้น โดยถือว่าพระธยานิ พุทธะเป็นตัวแทนของอายตนะภายใน ๕ และพระธยานิโพธิสัตว์เป็นตัวแทนของอายตนะภายนอก ๕ ซึ่งประกอบเป็นร่างกายของสรรพสัตว์ มีการกำหนดตำแหน่งของพระธยานิพุทธะแต่ละองค์ในพุทธ มณฑลซึ่งใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนานิกายวัชรยาน รวมทั้งการกำหนดตำแหน่งของการ ประดิษฐานพระพุทธรูปเหล่านี้ไว้ในเจดีย์ในประเทศเนปาล

ภาพพระประธานอามิตาภะพุทธะ

เป็นภาพพระประธานวาดอยู่ตรงกึ่งกลางฝาผนังโค้งหรืออยู่จุดกึ่งกลางของโลกทั้งสาม พระองค์มีพระวรกายสีแดง นั่งประทับนั่งอยู่ในวิหาร ด้านบนหลังคามีรูปกวางสองตัวหมอบอยู่ ระหว่างรูปวงล้อธรรมจักร มีมังกรสองตัวพันอยู่รอบเสาทั้งสองข้างหน้าที่ประทับ รูปพระโพธิสัตว์สอง องค์ประทับเฝ้าอยู่นอกวิหาร ตามประวัติพระองค์ท่านเป็นพระธยานิพุทธะที่ประทับในแดนสุขาวดี ซึ่งเป็นพุทธเกษตรแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก นับถือกันมากในนิกายสุขาวดี พระองค์มีหลายพระ นาม เช่น อมิตายุส แปลว่า พระผู้มีอายุกาลไม่มีประมาณ และอมิตาภะ แปลว่า พระผู้มีแสงส่องสว่าง ไม่มีประมาณ เป็นพระธยานิพุทธะ ๑ ใน ๕ องค์ เรียกกันว่า พระพุทธเจ้าแห่งปัญญาทั้ง ๕ ได้แก่ พระไวโรจนะพุทธะ พระอักโขภยะพุทธะ พระรัตนสัมภวะพุทธะ พระอามินาภะพุทธะ และ พระ อโมฆสิทธิพุทธะ โดยทั้ง ๕ พระองค์จะอยู่ในตำแหน่งทิศ และมีสีของพระวรกายแตกต่างกันออกไป เป็นต้นตระกูลของพระโพธิสัตว์ตระกูลปัทมะหมายถึงปัญญาที่ทำให้มนุษย์รู้จักผิดชอบชั่วดี และเลือก ปฏิบัติในทางที่ถูก สัญญลักษณ์คือดอกบัว พระพุทธเจ้าในตระกูลนี้ทั่วไปใช้บัวแดง โพธิสัตว์ปางดุใช้

บัวขาว ภาพวาดของพระองค์มักวาดให้พระหัตถ์ยาวหมายถึงความสามารถที่จะเอื้อมพาสรพสัตว์เข้าสู่แดนสุขาวดี มีพระชีวหายาวตระหวัดได้รอบโลกหมายถึงความสามารถในการแสดงธรรมได้ทั่วโลก ทรงนุ่งเป็นพาหนะนับถือส่วนใหญ่ในพุทธศาสนานิกายมหายาน ควบคู่กับพระอวโลกิเตศวรหรือเจ้าแม่กวนอิม ที่ชาวไทยต่างเคารพ

ตามประวัติในมหาสุชาวตีวายุสูตร^{๑๓} ระบุว่าก่อนจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า พระอมีตาทมะ เคยเกิดเป็นกษัตริย์ชื่อ พระเจ้าธรรมกร ต่อมาผนวช และได้แสดงปณิธาน ๔๘ ประการเฉพาะ พระพักตร์พระโลเกศวรราชพุทธะ ว่าขอให้มิพระองค์ได้มีพุทธเกษตรแห่งหนึ่งเป็นโลกธาตุดินแดนบริสุทธิ์ไว้ช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นทุกข์มีชื่อว่าสุขาวดี อมีตาทพุทธสูตรยังระบุว่าพระอมีตาทมะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อสิบกัปที่แล้ว หลังจากปรินิพพานจึงประทับ ณ สุขาวดีพุทธเกษตรนั้น สุขาวดีพุทธภูมิห่างจากโลกมนุษย์ ทางทิศตะวันตกสิบล้านล้านกิโลเมตร ใช้เวลาสร้าง ๕ กัป จึงสำเร็จเป็นอาณาจักรหนึ่ง จุดประสงค์ในการสร้าง เพื่อเป็นที่อยู่ของสัตว์โลกที่สำเร็จธรรม ขอเพียงมีปณิธานแน่วแน่จริงใจและสวดคำว่า อามีตอ อยู่นั่นเอง ยามใกล้จะสิ้นใจจะปรารถนาที่จะลาโลกไป พระอมีตาทพุทธะ พระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ และพระมหาสถามปราปต์โพธิสัตว์ จะเสด็จมารับไปยังแดนสุขาวดี ดังเช่นหลวงจีนในนิยายมหายานนิยมท่องกัน เพราะเป็นความเชื่อส่วนนิกาย ไม่ได้บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก และไม่พบในนิกายเถรวาทซึ่งเป็นที่ใช้ในประกาศพระธรรม ไม่มีอภัยภูมิ มีแต่โพธิสัตว์ภูมิ เพื่อเป็นการสงเคราะห์สรรพสัตว์ให้เข้าสู่นิพพานต่อไป เชื่อกันว่าเมื่อพระอมีตาทพุทธะเสด็จปรินิพพานแล้ว พระอวโลกิเตศวรจะทรงบรรจุเข้าเป็นพระพุทธเจ้าในแดนสุขาวดีแทนพระองค์มีคุณลักษณะประกอบไปด้วยความเมตตาความกรุณา เพื่อช่วยเหลือสรรพสัตว์ให้พ้นจากความทุกข์

พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร (เจ้าแม่กวนอิม)

เป็นภาพอยู่ในกลุ่มพระโพธิสัตว์ ที่มีผู้ให้ความหมายไว้หลายนัยด้วยกัน แต่โดยรูปศัพท์แล้ว คำว่าอวโลกิเตศวรมาจากคำสันสกฤตสองคำคือ อวโลกิต กับ อิศวร แปลได้ว่าผู้เป็นใหญ่ที่เฝ้ามองจากเบื้องบน หรือพระผู้ทศนาดูโลก ซึ่งหมายถึงเฝ้าดูแลสรรพสัตว์ที่ตกอยู่ในห้วงทุกข์นั่นเอง พระองค์ทรงเป็นสมันตมุข คือ ปรากฏพระพักตร์อยู่ทุกทิศอาจแลเห็นทั้งหมด นับว่าเริ่มความคิดนี้จาก คัมภีร์ สัทธรรมปุณฑริกสูตร^{๑๔} ทรงเป็นผู้ที่สามารถบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ คืออาจจะเป็นพระพุทธเจ้าเมื่อใดก็ได้ แต่ทรงยับยั้งไว้เนื่องจากความกรุณาสงสารต่อสรรพสัตว์ นอกจากนี้ นักปราชญ์พุทธศาสนาบางท่านยังได้เสนอความเห็น ว่า คำว่า อิศวร นั้น เป็นเสมือนตำแหน่งที่ติดมากับพระนามอวโลกิตะ จึงถือได้ว่าทรงเป็นพระโพธิสัตว์พระองค์เดียวที่มีตำแหน่งระบุไว้ท้ายพระนาม ในขณะที่พระโพธิสัตว์พระองค์อื่นหาไม่ อันแสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่และความสำคัญยิ่งของพระโพธิสัตว์พระองค์นี้ พุทธศาสนิกชนชาวจีนจะรู้จักพระโพธิสัตว์พระองค์นี้ในพระนามว่า กวนซีอิม หรือ กวนอิม ซึ่งก็มีความหมายเช่นเดียวกับคำว่าอวโลกิเตศวรในภาษาสันสกฤต คือผู้ฟังสดับเสียงแห่งโลก แต่โดยทั่วไปแล้วมักให้อรรถาธิบายเป็นใจความว่าหมายถึง พระผู้สดับฟังเสียงคร่ำครวญของสัตว์โลกที่กำลังตกอยู่ในห้วงทุกข์ คำว่ากวนซีอิมนี้พระกุนารชีวะชาวเอเชียกลางผู้ไปเผยแผ่พระศาสนาในจีน

^{๑๓} ส.ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องมหายาน, พิมพ์ครั้งที่สอง, (กรุงเทพฯ: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๒.

^{๑๔} เล่มเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

เป็นผู้แปลขึ้น ต่อมาตัดออกเหลือเพียงกวนอิมเท่านั้น เนื่องจากคำว่าซีไปพ้องกับพระนามของจักรพรรดิถังไท่จง หรือ หลี่ซีหมิง นั่นเอง

พระอวโลกิเตศวรในฐานะเป็นพระยานิโฬิสต์ว์ พุทธศาสนมหายานได้จำแนกพระโฬิสต์ว์ออกเป็น ๒ ประเภท อันได้แก่ พระมนุชิโฬิสต์ว์ และ พระยานิโฬิสต์ว์ พระมนุชิโฬิสต์ว์คือพระโฬิสต์ว์ในสภาวะมนุษย์หรือเป็นสิ่งมีชีวิตในรูปแบบอื่น ๆ ที่กำลังบำเพ็ญสังฆบารมีอันยิ่งใหญ่เพื่อพระโพธิญาณอันประเสริฐ ถ้าตามมติของฝ่ายเถรวาทก็คือผู้ที่ยังเวียนว่ายอยู่ในวัฏสงสารเพื่อบำเพ็ญ ทศบารมี ๑๐ ประการ^{๑๕} ให้บริบูรณ์ เหมือนเมื่อครั้งสมเด็จพระผู้มีพระภาคได้ทรงกระทำมาในอดีต โดยที่ทรงเสวยพระชาติเป็นทั้งมนุษย์และสัตว์จนได้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณเป็นพระศากยมนิพุทธเจ้า การบำเพ็ญบารมีดังกล่าวนี้เป็นความยากลำบากแสนสาหัส สำเร็จได้ด้วยโฬิจิต อีกทั้งวิริยะและความกรุณาอันหาที่เปรียบมิได้ ต้องอาศัยระยะเวลายาวนานนับด้วยกัปอสงไขย สิ้นภพสิ้นชาติสุดจะประมาณได้

พระยานิโฬิสต์ว์ พระโฬิสต์ว์ประเภทนี้มีใช้พระโฬิสต์ว์ผู้กำลังบำเพ็ญบารมีเพื่อแสวงหาดวงปัญญาอันจะนำไปสู่ความรู้แจ้งเหมือนประเภทแรก แต่เป็นพระโฬิสต์ว์ผู้บำเพ็ญบารมีบริบูรณ์ครบถ้วนแล้ว และสำเร็จเป็นพระยานิโฬิสต์ว์หรือพระโฬิสต์ว์ในสมาธิโดยยั้งยั้งไม่เสด็จเข้าสู่พุทธภูมิ เพื่อจะโปรดสรรพสัตว์ต่อไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด พระยานิโฬิสต์ว์นี้เป็นทิพยบุคคลที่มีลักษณะดังหนึ่งเทพยดา มีคุณสมบัติทางจิตเข้าสู่ภูมิธรรมขั้นสูงสุดและทรงไว้ซึ่งพระโพธิญาณอย่างมั่นคง จึงมีสถานะที่สูงกว่าพระโฬิสต์ว์ทั่วไป พระยานิโฬิสต์ว์มักจะมีภูมิหลังที่ยาวนาน เป็นพระโฬิสต์ว์เจ้าที่สำเร็จเป็นพระโฬิสต์ว์มาเนิ่นนานนับแต่สมัยพระอดีตพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ สุดจะคณานับเป็นกาลเวลาได้ พระยานิโฬิสต์ว์ที่พุทธศาสนิกชนมหายานรู้จักดี อาทิ พระมัญชุศรี พระอวโลกิเตศวร พระมหาสาธามปราชิต พระสมันตภัทร พระกษิติครรภ เป็นต้น

พระนางปรัชญาปารมิตา

ภาพวาดอยู่รอบพระอามิตาภพพุทธในกลุ่มพระโฬิสต์ว์ พระนางปรัชญาปารมิตา ทรงเป็นเทวนารีในพุทธศาสนาวัชรยานหรือตันตระยาน พระปรัชญาปารมิตาทรงเป็นเทวนารีในกุลหรือสายสกุลของพระอามิตาภพพุทธะประจำทิศตะวันตก จึงทรงมีรูปพระชินอมิตาภะ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปประทับปางสมาธิบนพระเศียร รูปลักษณะของพระนางมีสีกายขาวหรือเหลือง มีหลายแขน^{๑๖} พระหัตถ์อยู่ในท่าธรรมจักรมูทรา ถือดอกบัว คัมภีร์ ลูกประคำ หรือวัชร ลักษณะเด่นของพระนางคือเป็นที่รวมของพระยานิพุทธรูปทั้งหลายไว้ด้วยกัน ซึ่งเป็นการสะท้อนปรัชญาธรรมคือความว่างที่สามารถแทรกซึมเป็นองค์ประกอบในทุกสิ่ง พระกรคู่หน้าของพระปรัชญาปารมิตาทรงอยู่ในท่าหมุนธรรมจักร หรือธรรมจักรมูทรา ด้านหลังพระองค์เป็นดอกบัวสีขาว มีคัมภีร์ปรัชญาปารมิตาวางอยู่บนดอกบัว พระนางแบ่งตามวรรณะได้เป็น ๓ วรรณะคือ สิตปรัชญาปารมิตา หรือวรรณะขาว

^{๑๕} ส.ศิวรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องมหายาน, พิมพ์ครั้งที่สอง, (กรุงเทพฯ: บริษัท ส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

^{๑๖} ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, ศิลปะทิเบต, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒๕๙.

ประทับบนดอกบัวขาว พระหัตถ์ถือดอกบัวและคัมภีร์ ไม่มีปางดุร้าย ปิดปรัชญาปารมิตา หรือ วรรณะเหลือง พระหัตถ์ทำปางธรรมจักร รูปปั้นของวรรณะนี้พบมากในเกาะชวา กนกปรัชญาปารมิตา หรือวรรณะทอง คล้ายวรรณะเหลืองแต่เพิ่มจำนวนดอกบัวและคัมภีร์ให้มากขึ้น เป็นที่นิยมในอินเดีย นอกจากนี้ยังมีรูปของพระปรัชญาปารมิตาในแบบวัชรยาน ซึ่งมีหลายเศียร โดยมากมี ๑๑ เศียร ๒๒ กร พระหัตถ์ถือคัมภีร์ ดอกบัว ธนุ ลูกศร ประคำ

ภาพพระนางตารา

ในภาพพระแม่ตาราขาว และ เขียว ที่ประทับอยู่ในกลุ่มพระโพธิสัตว์ เป็นพระโพธิสัตว์ฝ่ายหญิงในพระพุทธวัชรยาน ที่เรียกกันว่าเจ้าแม่เจ็ดตา ๒๑ ปาง คำว่าตารามาจากภาษาสันสกฤต หมายถึงข้ามโดยถือว่าเป็นชายาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ เป็นตัวแทนของคุณธรรมแห่งความสำเร็จในกิจการทั้งปวง ถือกันว่าเป็นร่างสำแดงภาคหนึ่งของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ ชาวทิเบตเรียกพระโพธิสัตว์องค์นี้เชื่อกันว่าแนวคิดการบูชาพระนางตาราเริ่มขึ้นในอินเดียเพื่อต่อต้านพิธีกรรมสตีของฮินดู พระนางตาราได้รับการยกย่องว่าเป็นมารดาของพระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในด้านของกรุณาภาพลักษณะของพระนางส่วนหนึ่งจินตนาการมาจากพระนางสิริมหามายา มารดาของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ตามตำนานทางพระพุทธวัชรยาน กล่าวกันว่าพระนางตาราเกิดจากน้ำตาของพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์^{๑๗} เมื่อมองเห็นว่าสัตว์โลกมีแต่ความทุกข์ เมื่อน้ำตาของพระองค์ไหลลงมากลายเป็นทะเลสาบ จึงเกิดดอกบัวขึ้น และในดอกบัวนั้นมีพระนางตาราสถิตอยู่

ตำนานบางฉบับกล่าวว่า พระนางตาราเกิดจากรังสีธรรมของพระอมิตาภะพุทธะ มีผู้นับถือมากในมองโกเลียพระโพธิสัตว์ตาราขาวทรงเป็นหนึ่งในพระโพธิสัตว์ผู้ประทานอายุวัฒนะ เมื่อแนวคิดเกี่ยวกับการบูชาพระนางตาราพัฒนาขึ้น จึงมีการสร้างภาคไกรธและภาคดุขขึ้นมาหลายแบบ เช่น พระนางตาราน้ำเงิน อัครตารา เอกชฎะ ภาคเอกชฎะนี้เป็นภาคดุขที่แพร่หลายที่สุด กายสีน้ำเงินมีตาที่สามบนหน้าผาก ตกแต่งร่างกายด้วยงูและพวงมาลัยศีรษะคน เหยียบอยู่บนร่างของคนตาย นอกจากนี้ยังมีการสร้างพระนางตาราในภาคที่เป็นเทพแห่งความรักหรือเทพแห่งการรักษาโรคอีกด้วย กล่าวกันว่าพระนางมีปางต่างๆรวมกันถึง ๒๑ ปาง

ภาพมหาโยคีมิลาเรปะ

ภาพมหาโยคีมิลาเรปะ ประทับนั่งอยู่หน้าปากถ้ำ นุ่งห่มด้วยผ้าฝ้ายสีขาว ใบหน้ายิ้มแย้มตามประวัติท่านมีชีวิตอยู่ในช่วง พ.ศ. ๑๕๙๖ ถึง พ.ศ. ๑๖๗๘ ท่านเกิดในครอบครัวที่มั่งคั่ง แต่บิดาของท่านเสียชีวิตตั้งแต่ท่านยังเป็นเด็ก ครอบครัวของท่านซึ่งประกอบด้วยมารดา ตัวท่านและน้องสาว จึงต้องประสบความยากลำบากอย่างมาก เพราะถูกลุงและป้าโกงทรัพย์สินสมบัติไปจนหมด และบังคับให้มารดาและตัวท่านทำงานรับใช้ลุงป้าเยี่ยงทาส ทั้งยังถูกดุด่าทุบตีทำร้ายร่างกายและให้อยู่อย่างอดอยาก มารดาของท่านมีความคับแค้นใจอย่างมาก จึงได้ส่งท่าน มิลาเรปะหนุ่ม ไปรับเรียนวิชากับอาจารย์ทางไสยศาสตร์ จนท่านสำเร็จวิชาอาคม เดินทางกลับไปแก้แค้นลุงป้าและญาติที่คดโกงรังแกครอบครัวของท่านจนเสียชีวิตไปหลายคนต่อมาท่านรู้สึกเสียใจและสำนึกผิดต่อการกระทำของตัวเอง

^{๑๗} เล่มเดียวกัน, หน้า ๒๖๐.

จึงหันมาปฏิบัติธรรม ท่านแสวงหาและศึกษากับพระอาจารย์ทางธรรมหลายท่าน แต่ก็ไม่ได้เจริญก้าวหน้า กระทั่งได้รับการแนะนำจากลามะท่านหนึ่งให้ไปพบ

ท่านอาจารย์มาร์ปะ ได้สั่งให้ท่านไปปลีควิเวกเพื่อเจริญสมาธิอยู่ในถ้ำเป็นเวลา ๑๑ เดือน จนได้บรรลุญาณขั้นเบื้องต้น จากนั้นท่านได้ศึกษาคัมภีร์ทั้งของทางฝ่ายหินยานและมหายานอย่างเข้มข้น และตั้งใจปฏิบัติธรรมด้วยความพากเพียรวันหนึ่งขณะที่ท่านเจริญสมาธิอยู่ในถ้ำ ท่านได้มีนิมิตถึงมารดาว่าเสียชีวิตแล้วอย่างน่าสังเวช และเห็นน้องสาวเดินโซซัดโซเซขอทานอย่างน่าสงสาร ท่านบังเกิดทุกขเวทนาเหลือประมาณ ความทรมานใจทำให้ท่านเข้าใจอย่างถ่องแท้ถึงความไม่เที่ยงของชีวิต และเห็นโทษทุกข์แห่งสังสารวัฏ ท่านจึงตั้งจิตอธิษฐานว่าจะบำเพ็ญสมาธิอยู่บนเทือกเขาสูงอย่างสันโดษ จนกว่าจะบรรลุถึงโพธิญาณสูงสุด บรรลุสู่พระโพธิญาณ ในระหว่างนี้ ท่านได้กลับมาเยี่ยมบ้านมรณะกรรมของมารดา และสภาพแร้นแค้นของบรรดาพี่น้องของท่าน ก่อให้เกิดความสลดสังเวชใจอย่างล้นลึก แรงบันดาลใจที่จะสละโลกทั้งปวง ดำเนินไปอย่างรุนแรงเด็ดเดี่ยว ท่านได้อธิษฐานจิตที่จะปฏิบัติบำเพ็ญอย่างต่อเนื่องในหุบเขาที่เงียบสงัด จนกว่าจะบรรลุถึงความวิมุตติหลุดพ้นอย่างแท้จริง ๑๒ ปีเต็มกับการกระทำตามคำอธิษฐาน ท่านได้บรรลุถึงบรมธรรมขั้นสูงสุด การออกเผยแผ่ธรรมเป็นไปอย่างกว้างขวางมาก จนท่านมีลาเรปะได้ถูกจารึกกว่าเป็นพระภิกษุองค์สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ของชนชาวทิเบต

การแสดงธรรมของท่านมีลาเรปะนับว่ามีเอกลักษณ์โดดเด่นเป็นอย่างมาก กล่าวคือท่านจะแสดงธรรมด้วยการขับขานบทเพลงอันมีทั้งความไพเราะ และมีความหมายที่ลึกซึ้งแสดงถึงสัจธรรมความจริงอันสูงสุดที่ท่านได้พบมาตลอดชีวิตนี้ การสอนของท่านผ่านบทกวีจึงกล่าวเรียกกันทั่วไปว่า ธรรมคีตา^{๑๘} หรือบทเพลงแห่งธรรมะ อนึ่งการที่ท่านครองผ้าขาวห่มคลุมกายหรือความนิยมในการใช้สีขาวทาบริเวณกำแพงวัดสายกาจัวร์ปะ จึงสันนิษฐานว่านิกายกาจัวร์ปะ ได้ชื่อนานิกายขาว

ภาพกุมาริ เทพเจ้าที่มีชีวิตของเนปาล

ในภาพเป็นกุมาริ^{๑๙} นับเป็นประธาน ดูการฆ่าสัตว์ใหญ่ภาพเป็นควายแม่น้ำกำลังถูกตัดคอ ในเทศกาลฆ่าสัตว์ซึ่งจัดขึ้นทุกๆ ๕ ปีเพื่อบูชายันต์เจ้าแม่กาธิมัย ณ วิหารของเจ้าแม่กาธิมัย ในเมือง ปาริยะปุระ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเนปาล ชายแดนติดต่อกับอินเดีย เจ้าแม่กาธิมัยนี้เป็นเทพองค์หนึ่งคือเทพแห่งอำนาจ ในศาสนาฮินดู การฆ่าสัตว์จะเริ่มจากการกรีดเลือดสัตว์เล็กก่อน มีแพะ หมู ไก่ และหนูให้เลือดไหลออกมาจากร่างกายแล้วจึงใช้มีดแทงให้ตาย จากนั้นก็จะเริ่มฆ่าสัตว์ใหญ่ มีควายแม่น้ำเป็นต้น การฆ่าสัตว์เพื่อบูชายันต์เจ้าแม่กาธิมัยนี้มีจุดประสงค์เพื่อจะดลบันดาลให้ผู้บูชาประสบความสำเร็จ สมความปรารถนาพร้อมช่วยปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายออกไปได้ นับว่าเป็นความเชื่อที่ขัดแย้งกับความเชื่อของพระพุทธศาสนาเป็นตรงกันข้าม

ประเทศเนปาลมีพระเทพธิดาที่มีชีวิตรู้จักกันดีว่า ราชกุมาริ แห่งเมืองการุณมณฑล ราชกุมาริมีได้หมายถึงธิดาของพระมหาราชชา หากหมายถึงเทพธิดาที่มีชีวิตซึ่งเป็นที่เคารพบูชาของชาว

^{๑๘} ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, ศิลปะทิเบต, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๒๘๘.

^{๑๙} อธิชาเบลลา ทรี, เทพเจ้าผู้มีลมหายใจแห่งเนปาล, นิตยสารเนชั่นแนลจีโอกราฟิก ฉบับภาษาไทย ฉบับที่ ๑๖๗, มิถุนายน ๒๕๕๘, หน้า ๔๔-๕๗.

เนปาล ครอบครัวแห่งตัวกษัตริย์ก็ทรงเคารพนับถือเทพธิดาองค์นี้มาก เทพธิดานี้ก็ต้องมาจากตระกูลเก่าแก่คือศากยวงศ์ ที่นับถือกันมาแต่โบราณดั่งนั้นตระกูลศากยวงศ์ จึงเป็นตระกูลที่มีบทบาทมากในการสร้างศิลปวัฒนธรรมของประเทศเนปาลและทางพระพุทธศาสนาด้วย ตั้งแต่สมัยพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน แม้การฟื้นฟูพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทในเนปาลปัจจุบันก็มีบทบาทมากมีพระสงฆ์ผู้มีความรู้และความสามารถในการประกาศพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท ส่วนใหญ่มาจากตระกูลศากยะเช่นกัน ตระกูลศากยะนั้นไม่เป็นความสำคัญต่อพระพุทธศาสนานิกายวัชรยานเท่านั้น แต่ยังมีมีความสำคัญต่อทางศิลปวัฒนธรรม วรรณกรรมและการฟื้นฟูพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทด้วย เรื่องเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพวกศากยะนั้นมีบทบาท และมีความสำคัญต่อประเทศเนปาลมาแต่สมัยพุทธกาลด้านค้าขาย ด้านการปกครอง ด้านวัฒนธรรมต่างๆ

ในทุกๆ ๑๐-๑๒ ปี ซึ่งปีนี้ก็เพิ่งจะเสร็จสิ้นการคัดเลือกได้ราชกุมารี องค์ใหม่ไปเรียบร้อยแล้วแล้วชาวเนปาลจะมีพิธีกรรมในการคัดเลือกเด็กหญิงอายุประมาณ ๓-๕ ขวบ จากเด็กหญิงที่เกิดในตระกูลของชาวศากยะ เพื่อนำมายกย่องให้เป็นเทพเจ้าจนกว่าพวกเธอจะมีประจำเดือนหลังจากนั้นพวกเธอก็จะกลับไปมีชีวิตแบบคนธรรมดา ซึ่งในระหว่างที่พวกเธออยู่ในตำแหน่งเทพเจ้าที่ชาวเนปาลเรียกกันว่า กุมารี พวกเธอจะต้องอยู่ภายในสถานที่ ที่ชาวเนปาลเชื่อว่าเป็นที่ประทับของเทพเจ้าไปตลอดจนกว่าจะพ้นตำแหน่ง สถานที่นี้เรียกว่า กุมารีบะฮาล การมีกุมารีในเนปาล เริ่มมีมาตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๖๐๐ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ผู้ที่จะได้เป็นกุมารีต้องผ่านขั้นตอนมากมาย เริ่มจากขั้นตอนเลือกรูปลักษณ์ได้แก่ ต้องมีรูปร่างเหมือนต้นกล้วย ขาที่เรียวเหมือนกวาง หน้าอกเหมือนสิงห์ ลำคอเหมือนหอยสังข์ และเสียงที่สดใส แค้นนั้นยังไม่พอ ผิวพวกเธอต้องไม่มีจุดตำพร้อยใดๆ แม้กระทั่งรอยยุงกัดต้องมีลักษณะดีครบ ๓๒ ประการ เช่น สุขภาพดี ผิวพรรณดี ไม่มีตำหนิ มีดวงตาสีดำ ผมสีดำ ไม่มีกลิ่นตัว มีฟันครบ ที่สำคัญต้องไม่เคยมีเลือดไหลออกจากร่างกาย ไม่ว่าจะเป็นเพราะบาดเจ็บหรือกรณีใดๆก็ตาม

เมื่อได้ผู้ที่มีคุณสมบัติทางด้านรูปลักษณ์ครบถ้วน หลังจากนั้นก็จะเข้าสู่กระบวนการในการคัดเลือกอีก ๓๐ กว่าด่านทดสอบขั้นตอนในการทดสอบเรื่องของจิตใจ เหล่าเด็กหญิงผู้ผ่านการคัดเลือกในรอบแรกจะต้องทดสอบทางจิตใจด้วยการให้เดินผ่านกองซากสัตว์ที่ใช้บูชาชายัณ โดยผู้ที่จะผ่านการทดสอบนั้นต้องเดินผ่านด้วยท่าที่ปกติ ไม่มีการร้องไห้หรือแสดงท่าที่หวาดกลัวออกมา หลังจากนั้นก็จะเข้าสู่กระบวนการ ต่อจากนั้นจะถูกทดสอบสภาวะทางอารมณ์เพราะเมื่ออยู่ในสถานะร่างประทับทรงของพระแม่ตาลู ประเพณีกุมารี บูชาคือการบูชา เจ้าแม่ทูลคา หรือ ตาลู เจ้าแม่ภาคดุร้ายตามคติของฮินดู ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นผู้เสด็จมาคุ้มครองกษัตริย์เนปาลทุกพระองค์ กุมารีจำเป็นต้องสงบนิ่งไม่หวั่นต่อสิ่งใดๆ มีการนำเข้าไปอยู่ในห้องมืดที่มีภาพดุร้ายน่ากลัว รวมทั้งซากสัตว์ที่ถูกฆ่าสังเวจจมกองเลือดเมื่อได้ร่างตรงตามลักษณะที่ต้องการแล้ว โหรหลวงจะตรวจดวงชะตาของเธอเพื่อให้แน่ใจว่า สอดคล้องกับกษัตริย์ ต่อจากนั้นจะทำการชำระร่างกายจนบริสุทธิ์เพื่อให้เหมาะแก่การเป็นที่ประทับของเทพนารีขั้นตอนถัดมา

พระระดับสูงจะร่ายมนตราชำระล้างจุดสำคัญ ๖ จุดในร่างกาย ได้แก่ ดวงตา ลำคอ หน้าอก สะดือ อวัยวะเพศ และช่องคลอด เชื่อกันว่าพลังศักดิ์สิทธิ์จากพระแม่ตาลูจะค่อยๆแทรกซึมเข้าไปในร่างกายของเด็กหญิง และร่างจะค่อยๆมีสีแดงระเรื่อมากขึ้นๆจนในที่สุดก็คัดจนเหลือแค่คนเดียว และเด็กหญิงผู้ผ่านการทดสอบก็จะได้ครองตำแหน่งเทพธิดาที่มีลมหายใจไปจนกว่าพวกเธอจะมี

ประจำเดือนเด็กหญิงในฐานะกุมารีจะได้แต่งกายเต็มยศทั้งเครื่องประดับและการแต่งหน้าล้วนมีความหมายทางสัญลักษณ์ จุดสำคัญที่สุดคือ ดวงตาที่สามตรงหน้าผาก อันเป็นสัญลักษณ์ของผู้รู้แจ้ง ในสรรพสิ่งกุมารีแห่งการธรรมาณจะถือว่าเป็น กุมารีหลวง โดยมีหน้าที่ เจริญตัก คือแต้มจุดแดงที่ระหว่างพระขนงของกษัตริย์ในวันสุดท้ายของเทศกาล อินทรียาตรา

วังกุมารีที่เมืองการธรรมาณฯ เป็นสิ่งก่อสร้างที่ทำด้วยอิฐ เป็นอาคารสูง ๓ ชั้น มีหน้าต่างไม้เจาะรอบๆ สร้างขึ้นตามรูปแบบของวัด ไม้ที่แกะสลักโดยรอบนั้นจะเป็นเรื่องราวของเทพปกรณัมฮินดู ที่มีอายุกว่า ๒๕๐ ปี ตามปกติ กุมารีจะต้องเดินบนผ้าชนิดพิเศษ ที่ปูเป็นทางในวัง เนื่องจากมีข้อห้ามไม่ให้เท้าของเธอสัมผัสพื้นดิน นอกจากนี้ กุมารียังถูกห้ามไม่ให้ออกไปเล่นข้างนอก ในช่วงเวลาพระอาทิตย์ขึ้น ยกเว้นเวลาที่ต้องปรากฏตัวต่อหน้าสาธารณชน ในงานเทศกาลสำคัญต่างๆ เท่านั้น ซึ่งมีประมาณ ๑๓ ครั้งต่อปีชีวิตของกุมารีมียกจำกัดข้อห้ามมากมาย แต่เด็กสาวชาวเนปาลส่วนใหญ่ที่เป็นชาวศากยะวงศ์ ก็ต้องการที่จะเป็นกุมารีเพราะมีเกียรติสูง และครอบครัวของเธอก็จะได้รับการดูแลจากรัฐบาลเป็นอย่างดี ในภาพกุมารีกำลังนั่งเป็นประธานในพิธีฆ่าสัตว์ใหญ่บูชาอันต์เจ้าแม่เจ้าแม่กาธิมัย ซึ่งเป็นประเพณีฆ่าสัตว์ประจำปี ซึ่งทางฝ่ายชาวพุทธ ต่างออกมาคัดค้านให้หยุดพิธีการนั้น แต่ผู้ที่นับถือเจ้าแม่เจ้าแม่กาธิมัย ก็ยังคงยืนยันที่จะจัดพิธีดังกล่าว ชาวพุทธต่างสันนิษฐานว่าการเกิดแผ่นดินไหวครั้งใหญ่น่าจะเป็นหลักกรรม ผลของกรรมของการฆ่าสัตว์ใหญ่ในพิธีบูชาอันต์เจ้าแม่กาธิมัยประจำปีของชาวเนปาล

๓.๒ มนุษย์ภูมิ ที่อยู่อาศัยของมนุษย์ และสัตว์โลก

ในภาพเป็นส่วนกลางของฝาผนัง อยู่กึ่งกลางของภาพสวรรค์ภูมิที่อยู่ด้านบน และภาพนรกภูมิที่อยู่ด้านล่าง ภาพรวมเป็นภาพของมนุษย์ สัตว์ ไพร่คอยพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จกลับมายังโลกมนุษย์ พร้อมสาธุชนกำลังประกอบกรรมดี ทำบุญ ทำทาน ผู้คนต่างพากันไปเคารพผู้มีพระคุณ ภาพอานาถบิณฑิกเศรษฐี กำลังแจกทานกับผู้ยากไร้ ความแสดงเมตตากับมนุษย์และสัตว์ มนุษย์ภูมิหมายถึง ที่อยู่อาศัยของมนุษย์และสัตว์ มนุษย์ที่อาศัยอยู่บนพื้นแผ่นดินนี้อยู่ในทวีปใหญ่ ๔ ทวีปด้วยกัน อยู่ในทิศทั้ง ๔ ของเขาสิเนรุ^{๒๐} มีทวีปใหญ่น้อยเป็นบริวาร ทวีปละ ๕๐๐ รวมแล้วได้ ๒๐๐๐ ทวีป ภูเขาสิเนรุ เป็นศูนย์กลางของ มงคลจักรวาล คือ จักรวาลที่เราอาศัยอยู่นี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ จะอุบัติขึ้นเฉพาะ ในมงคลจักรวาลนี้เท่านั้น เป็นเขาที่ละเอียดมองไม่เห็นด้วยตา ยอดเขาสิเนรุ เป็น พื้นแผ่นดินแห่งแรก ที่โผล่ขึ้นหลังจากโลกธาตุได้ ถูกทำลายลงด้วยน้ำ ซึ่งทำลายขึ้นไปจนถึงเทวโลก และพรหมโลก คือ ถึง ชั้น สุภกิณหา ตติยฌานภูมิ ๓ แผ่นดินที่โผล่เป็นครั้งแรก โดยมีมนุษย์อาศัยอยู่ตามทวีปต่างๆ

๑). อุตตรกัฏฐทวีป ที่ตั้งอยู่ทาง ทิศเหนือ ของเขาสิเนรุ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้มีใบหน้าเป็นรูป สี่เหลี่ยม มีคุณสมบัติ คือไม่ยึดถือเอาทรัพย์สินเงินทอง ว่าเป็นของตน ไม่มีการยึดถือในบุตร ภริยา สามี ว่าเป็นของตน มีอายุยืนถึง ๑,๐๐๐ ปี รักษาศีล ๕ เป็นนิตย เมื่อตายแล้ว จะไปบังเกิดในเทวโลกแน่นอน แต่เมื่อจุติจาก เทวโลกแล้ว อาจจะไปเกิดเป็นมนุษย์ในทวีปอื่น หรือตกลงไปเกิดในอบายภูมิได้ ซึ่งเป็นไปตามอำนาจของกรรม

^{๒๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๗๘/๒๒/.

๒). ปุพพิเททวิป ตั้งอยู่ทาง ทิศตะวันออก ของเขาสิเนรุ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้มี ใบหน้า ลักษณะคล้าย รูปบาตร อายุยืน ๗๐๐ ปี

๓). อปรโคยานทวีป ตั้งอยู่ทาง ทิศตะวันตก ของเขาสิเนรุ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้มี ใบหน้า กลมคล้าย วงพระจันทร์ อายุยืน ๕๐๐ ปี

๔). ชมพูทวีป ตั้งอยู่ทาง ทิศใต้ ของเขาสิเนรุ มนุษย์ที่อาศัยอยู่ในทวีปนี้มี ใบหน้า รูปไข่ อายุขัยไม่แน่นอน ขึ้นอยู่กับคุณธรรม สมัยใดคนในชมพูทวีป มี กาย วาจา ใจ พร้อมไปด้วยคุณธรรมที่สูง สมัยนั้นอายุจะยืนถึง อสงไขยปี สมัยใดถ้าคนในชมพูทวีปมี กาย วาจา ใจ หย่อนในคุณธรรมต่ำสุด สมัยนั้นอายุจะลดลงมาเหลือเพียง ๑๐ ปี เท่านั้น โดยคุณสมบัติของมนุษย์ในชมพูทวีปมีดังนี้ ๑. มีจิตใจรุ่งเรืองและกล้าแข็ง เป็นมนุษย์ที่มีจิตใจกล้าหาญที่จะทำดีและไม่ดีได้อย่างสุด ๆ คือ ในทางดีนั้น สามารถทำได้จนสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า อัครสาวก มหาสาวก ปกติสาวก อภิญญาลาภี ฌานลาภี ตลอดจนเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ตรงกันข้ามกับในทางที่ไม่ดีนั้น สามารถทำได้ถึงกับฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ กระทำโลหิตูปบาท และสังฆเภท หรืออนันตริยกรรม ๕ ๒. มีความเข้าใจในเหตุอันควรหรือไม่ควร สามารถที่จะวิเคราะห์หวัจย ค้นคว้าหาเหตุผล ให้รู้สภาวะของรูปนามตามความเป็นจริง ๓. เข้าใจในสิ่งที่ประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ ชาวชมพูทวีป จะรู้และเข้าใจว่า การทำ การพูด การคิด อย่างไร จึงจะให้ประโยชน์ในชาตินี้ ให้ประโยชน์ในชาติหน้า หรือให้ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ ทำให้พ้นจากทุกข์โดยเด็ดขาด ๔. เข้าใจในสิ่งที่เบญสุกล และอกุศล การทำ การพูด การคิด ที่เป็นไปด้วยอำนาจของความโลภ ความอยากได้ เป็นไปด้วยอำนาจของความโกรธ ความอาฆาตพยาบาท หรือเป็นไปด้วยอำนาจของความลุ่มหลงมัวเมา ก็จะหลีกเลี่ยงไม่กระทำ เพราะเข้าใจผลกรรมจากการทำ การพูด การคิดนั้น ๆ แล้วหันมาทำในสิ่งที่เบญสุกล การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญวิปัสสนา ๕. เชื่อว่าพวกตนนั้นมีเชื้อสายมาจากพระเจ้ามานู ซึ่งมีตำนานเล่าว่า พระเจ้ามานูนี้เป็นพระโพธิสัตว์ ที่ปกครองชาวชมพูทวีป มาด้วยความเที่ยงธรรม เสมือนบิดาปกครองบุตร ทำให้ชมพูทวีปมีความรุ่งเรืองสืบทอดกันมา

ดังนั้น มนุษย์ในชมพูทวีปจึงมีลักษณะพิเศษกว่าทวีปอื่นๆ คือเป็นผู้มีจิตใจกล้าแข็งแน่วแน่ ในการทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา มีสติตั้งมั่นในคุณพระรัตนตรัย คือ พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ ประพฤติพรหมจรรย์ มีการอุปสมบท รักษาศีล เจริญภาวนา กรรม เป็นเหตุสำคัญที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างกันคือ อายุสั้น เพราะได้เคยฆ่าสัตว์ตัดชีวิตไว้ อายุยืนเพราะงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต มีโรคมาก เพราะเบียดเบียนทรมานสัตว์ไว้มาก มีโรคน้อย เพราะเว้นจากการเบียดเบียนสัตว์ ผิวพรรณงามเพราะไม่มีความโกรธความคับแค้นเก็บไว้ในใจ ผิวพรรณไม่งามเพราะมากด้วยความโกรธความคับแค้นเก็บไว้ในใจ มีอำนาจเพราะไม่เป็นผู้มีใจอิจฉาริษยาผู้อื่น ไม่มีอำนาจเพราะเป็นผู้มีใจมากด้วยความอิจฉาริษยาผู้อื่น มีฐานะร่ำรวยเพราะได้ทำบุญทำทานไว้มาก มีฐานะยากจนเพราะไม่ได้ทำบุญทำทานไว้ เกิดในตระกูลต่ำเพราะถูกเหยียดหยามคนอื่นว่าต่ำกว่าตน เกิดในตระกูลสูงเพราะไม่ถูกเหยียดหยามคนอื่น เกิดมามีปัญหาบ่อย เพราะไม่ชอบไต่สวน ทวนถามปัญหาข้อสงสัยแก่ผู้รู้ เกิดมาเป็นคนมีปัญหาเพราะชอบไต่สวนทวนถามปัญหาข้อสงสัยแก่ผู้รู้เสมอ ๖. มนุษย์โลกในยุคปัจจุบัน เข้าสู่สุญญากาศ

คือมี สัปบุรุษ คือคนดี อยู่เพียง ๑ ส่วนใน ๔ ส่วนนอกนั้นเป็น อสัปบุรุษ คือคนพาล ที่ไม่ได้ตั้งอยู่ในศีลธรรมอันดี ไม่สนใจในเรื่องปริยัติศาสนา และปฏิบัติศาสนา จึงขาดความรู้ความเข้าใจ

ในศาสนา พอที่จะนำตน ให้พ้นจากทุกข์สู่ความเป็นอริยบุคคลได้ การที่จะเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลนั้น ต้องมีคุณธรรมคือต้องเกิดมาพร้อมด้วยปัญญา เคยสร้างปัญญาบารมีในการเจริญวิปัสสนามาแต่ชาติปางก่อน ขวนขวายในการเจริญวิปัสสนาในปัจจุบันชาติ เข้าใจในการเจริญวิปัสสนาในพระพุทธศาสนา ต้องมีสถานที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ต้องไม่มีความกังวลใด ๆ ในปิลิโทธิ ๑๐ ประการ^{๒๑} ต้องใช้เวลาในการปฏิบัติอันสมควร

ภาพพระนางสิริมหามายาประสูติเจ้าชายสิทธัตถะ

เป็นภาพที่เขียนอยู่ทางด้านขวาของผนัง บริเวณป่าสวนลุมพินี พระนางยืนเหนี่ยวกิ่งต้นสาละ มีบริวารคอยช่วยถือผ้าขาวล้อมปิดกั้นบริเวณนั้น พร้อมภาพเจ้าชายน้อยกำลังก้าวพระบาทบนดอกบัว พุทธประวัติได้กล่าวถึงเรื่องราวก่อนที่พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติ ทรงเลือก ๕ อย่างในกาลนั้น พระบรมโพธิสัตว์เจ้า บังเกิดเป็นสันตสิทธเทวราชเสวยทิพยสมบัติอยู่ในรัตนวิมานสวรรค์ ชั้นดุสิตเทวโลก ครั้นนั้นท้าว महाพรหม และเทวราชในสวรรค์ทั้ง ๖ ชั้นฟ้า ขวนกันไปเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ให้จุติลงไปบังเกิดทั้งสองประชากร ให้รู้ธรรม และประพฤติธรรม สมดังที่พระองค์ได้บำเพ็ญบารมีตั้งพระทัยไว้แต่แรกพระบรมโพธิสัตว์เจ้า ยังมีได้รับอาราธนาของทวยเทพทั้งหลายทรงพิจารณา ดู ปัญจมหาวិโลกนะ^{๒๒} หมายถึงสิ่งที่พระบรมโพธิสัตว์ทรงพิจารณาข้อตรวจสอบที่สำคัญหรือ การตรวจสอบอันยิ่งใหญ่ ๕ อย่าง ก่อนที่จะตัดสินใจตัดสินใจประสูติปฏิญาณรับอาราธนาของเทพดาทั้งหลายว่าจะจุติจากดุสิตเทวโลกไปบังเกิดในพระชาติสุดท้ายที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้ามี ๕ อย่างคือ กาล ทวีป ประเทศ ตระกูล มารดา พระบรมโพธิสัตว์เจ้าทรงเลือกดังนี้ ๑. กาล ทรงเลือกอายุกาลของมนุษย์ ๒. ทวีป ทรงเลือกชมพูทวีป ๓. ประเทศ ทรงเลือกมถิยมประเทศ ๔. ตระกูล ทรงเลือกตระกูลกษัตริย์ศากยวงศ์ ๕. มารดา ทรงเลือกมารดาที่มีศีลห้าบริสุทธิ์ ได้บำเพ็ญบารมีมาตลอดแสนกัป และกำหนดอายุของมารดา ทรงกำหนดได้พระนางมหามายา

ครั้นเมื่อใกล้กำหนดพระประสูติกาล ตามธรรมเนียมประเพณีพระนางจะต้องเดินทางกลับไปยังดินแดนพระบิดา ในระหว่างเดินทาง ระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทหะ บริเวณที่เรียกว่าลุมพินีวัน ปัจจุบันคือตำบลลุมพินี แขวงเปชวาร์ ประเทศเนปาล พระนางได้หยุดพักพระอิริยาบถโดยประทับยืนพระหัตถ์ขึ้นเหนี่ยวกิ่งสาละ จนรู้สึกประชวรพระครรภ์ และได้ประสูติพระสิทธัตถะกุมาร เมื่อวันศุกร์ เพ็ญเดือน ๖ ปีก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปีภายหลังประสูติพระโอรสได้ ๗ วันพระนางสิริมหามายาสิ้นพระชนม์ ไปเกิดเป็นเทพอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิต พระโอรสจึงอยู่ในความดูแลของพระนางปชาบดีโคตมี^{๒๓} พระกนิษฐาของพระนางสิริมหามายา

ภาพเจ้าชายสิทธารถะก้าวเดิน ๗ ก้าว

เป็นภาพที่พระมารดาขึ้นเหนี่ยวกิ่งสาละ มีบริวารยืนถือผ้าขาวกันเป็นฉากหลัง ด้านบนเป็นภาพเทวดา กำลังเฝ้าคุ้มครอง เจ้าชายสิทธารถะ ก้าวเดินโดยมีดอกบัวมารองรับทั้งเจ็ดก้าว เจ็ดดอก

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริโสม จำกัด, ๒๕๕๘), หน้า ๒๒๓.

^{๒๒} เล่มเดียวกัน, หน้า ๓๐๗.

^{๒๓} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๕๑/๓๓๑.

ตามคัมภีร์กล่าวว่า คู่ก่อนอาณนท พระโพธิสัตว์ประสูติบัดเดี๋ยวนั้น ก็ประทับยืนด้วยพระยุคลบาทอันเสมอกัน บ่ายพระพักตร์ไปเบื้องทิศอุดร เสด็จไปโดย่างพระบาท ๗ ก้าว เมื่อทำวามหาพรหมกันพระเศวตฉัตร ทรงเหลียวดูทั่วทิศ ทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า เราเป็นผู้เลิศในโลกเราเป็นผู้เจริญที่สุดในโลกเราเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในโลก การเกิดครั้งนี้เป็นการเกิดครั้งสุดท้ายบัดนี้ ภพใหม่ไม่มีต่อไป การเสด็จไปของพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นก็เป็นอาการอันแท้ ไม่แปรผัน

ด้วยความเป็นบุญนิमितแห่งการบรรลุคุณวิเศษหลายประการคือ ข้อที่พระองค์ประสูติในบัดเดี๋ยวนั้นเอง ก็ได้ประทับยืนด้วยพระยุคลบาทอันเสมอกัน นี่เป็นบุญนิमितแห่งการได้อิทธิบาท ๔ ของพระองค์หนึ่ง ความที่พระองค์บ่ายพระพักตร์ไปเบื้องทิศอุดร เป็นบุญนิमितแห่งความเป็นโลกุตตรธรรมทั้งปวงการย่างพระบาท ๗ ก้าว เป็นบุญนิमितแห่งการได้รัตนะ คือโพชฌงค์ ๗ ประการ^{๒๔} การยกพัดจามรขึ้นที่กล่าวไว้ในคำนี้ว่า พัดจามรทั้งหลายมีด้ามทอง ก็โบกสะบัดนี้เป็นบุญนิमितแห่งการย้ายิเดียรฉัตรทั้งปวง การกั้นพระเศวตฉัตรเป็นบุญนิमितแห่งการได้เศวตฉัตรอันบริสุทธ์ประเสริฐ คือพระอรหัตตวิมุตติธรรมการทอดพระเนตรเหลียวดูทั่วทิศ เป็นบุญนิमितแห่งการได้พระอนาวรรณญาณ คือความเป็นพระสัพพัญญูการเปล่งอาสภิวาจาเป็นบุญนิमितแห่งการประกาศ พระธรรมจักรอันประเสริฐอันใครๆ เปลี่ยนแปลงไม่ได้ แม้พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นี้ก็เสด็จไปเหมือนอย่างนั้น และการเสด็จไปของพระองค์นั้น ก็ได้เป็นอาการอันแท้ ไม่แปรผันด้วยความเป็นบุญนิมิตรแห่งการบรรลุคุณวิเศษเหล่านั้นแลเมื่อทรงประสูติ จะมีสหชาติ

สหชาติก็คือสิ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับพระพุทธเจ้า ในวันเดียวกัน เดือนเดียวกัน ปีเดียวกันมีอะไรบ้างที่เกิดขึ้นมาพร้อมกับพระพุทธองค์ ๗ สิ่ง ซึ่งเป็นทั้งบุคคลสัตว์ ต้นไม้หรือว่าสิ่งของแล้วดอกบัวในที่นี้คือ ๗ สิ่งที่เกิดพร้อมพระราชกุมารเพื่อรองรับพระพุทธศาสนาก้าวให้เดินไปได้ ๗ ก้าวที่ดอกบัวรองรับพระราชกุมาร เรียกว่า ๗ ทศชาติ มีดังนี้ ๑. ม้ากัณทกะ ๒. นายฉันทะ ๓. พระกาฬทายีเถระ หรือ พระกาฬทายี ๔. ขุมทรัพย์ทั้งสี่ ๕. พระนางพิมพา ยโสธรา ๖. ต้นศรีมหาโพธิ์ และ ๗. พระอาณนท

หลังจากเจ้าชายสิทธัตถะประสูติกาลได้แล้ว ๗ วัน พระนางสิริมหามายาก็เสด็จสวรรคาลัย เจ้าชายสิทธัตถะจึงอยู่ในความดูแลของพระนางประชาบดีโคตมี ซึ่งเป็นพระกนิษฐาของพระนางสิริมหามายา ทั้งนี้ พรหมณ์ ทั้ง ๘ ได้ทำนายว่า เจ้าชายสิทธัตถะมีลักษณะเป็นมหาบุรุษ ลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ^{๒๕} มหาบุรุษมีคติ ๒ อย่าง ไม่เป็นอย่างอื่น คือถ้าอยู่ครองเรือนจะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรม ครองราชย์ โดยธรรมทรงเป็นใหญ่ในแผ่นดินมีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ทรงได้รับชัยชนะ มีพระราชอาณาจักรมั่นคง สมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้วนางแก้ว คหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว มีพระราชโอรสมากกว่า ๑,๐๐๐ องค์ ซึ่งล้วนแต่กล้าหาญ มีรูปทรงสมเป็นวีรกษัตริย์ สามารถย่ำยีราชศัตรูได้ พระองค์ทรงชนะโดยธรรม ไม่ต้องใช้อาวุธ ไม่ต้องใช้ศาสตรา ครอบครองแผ่นดินนี้มีสาครเป็นขอบเขต

ถ้าเสด็จออกจากพระราชวังผนวชเป็นบรรพชิต จะได้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีกิเลสในโลก คือ พระราชกุมารนี้ ๑. มีฝ่าพระบาทราบเสมอกัน ๒. ลายพื้นพระบาทเป็นจักร ๓. มีสันพระบาทยื่นยาวออกไป ๔. มีพระองค์สีเขียว ๕. มีพระหัตถ์และพระบาทอ่อนนุ่ม

^{๒๔} ข.ป. (ไทย) ๓๑/๒๕/๔๖๗.

^{๒๕} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๑๘๘-๒๐๐/๑๕๙.

๖. ฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทมีเส้นที่ข้อพระองคุลิจดกันเป็นรูปตาข่าย ๗. มีข้อพระบาทสูง ๘. มีพระขมับเรียวคุดง้างเนื้อทราย ๙. เมื่อประทับยืน ไม่ต้องน้อมพระองค์ลงก็ทรงลูบคลำถึงพระชานุด้วยฝ่าพระหัตถ์ทั้งสองได้ ๑๐. มีพระคุษฐานเร้นอยู่ในฝักเร้นอยู่ในฝัก ๑๑. มีพระฉวีสีทอง มีพระฉวีเปล่งปลั่งดุจทองคำ ๑๒. มีพระฉวีละเอียดจนละอองธุลีไม่อาจติดพระวรกายได้ ๑๓. มีพระโลมชาติเดี่ยวคือ ในแต่ละขุมมีเพียงเส้นเดียว ๑๔. มีพระโลมชาติปลายอนขึ้น คือ พระโลมชาติขอดเป็นวงเวียนขวาดังกมลสรีระมดด้งดอกล้วยชัน ๑๕. มีพระวรกายตั้งตรงดุจกายพรหม ๑๖. มีพระมังสะใน ๗ แห่งเต็มบริบูรณ์ ๑๗. มีพระวรกายทุกส่วนบริบูรณ์ดุจลำตัวท่อนหน้าของราชสีห์ ๑๘. มีร่องพระปฤษฎางค์เต็มเสมอกัน ๑๙. มีพระวรกายเป็นปริณทลุดจปริณทลุดของต้นไทร พระวรกายสูงเท่ากับ ๑ วาของพระองค์ ๑ วาของพระองค์เท่ากับส่วนสูง ๒๐. มีลำพระศอกกลมเท่ากัน ๒๑. มีเส้นประสาทรับรสพระกระยาหารได้ดี ๒๒. มีพระหนุดุจคางราชสีห์ ๒๓. มีพระทนต์ ๔๐ ซี่ ๒๔. มีพระทนต์เรียบเสมอกัน ๒๕. มีพระทนต์ไม่ห่าง ๒๖. มีพระเขี้ยวแก้วขาวงาม ๒๗. มีพระชิวหาใหญ่ยาว ๒๘. มีพระสุรเสียงดุจเสียงพรหม ตรัสดุจเสียงร้องของนกการเวก ๒๙. มีพระเนตรดำสนิท ๓๐. มีดวงพระเนตรแจ่มใสดุจตาลูกโคเพ็งตลอด ๓๑. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนงสีขาวอ่อนเหมือนปุยขน ๓๒. มีพระเศียรดุจประดับด้วยกรอบพระพักตร์ คือ หากดำรงตนในฆราวาสจะได้เป็นจักรพรรดิ ถ้าออกบวชจะได้เป็นศาสดาเอกของโลก แต่โกณฑัญญะพราหมณ์ผู้น้อยที่สุดในจำนวนนั้น ยืนยันหนักแน่นว่า พระราชกุมารสิทธัตถะจะเสด็จออกบวช และจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน

ภาพพระพุทธองค์เสด็จกลับลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ภาพวาดพระพุทธเจ้ากำลังเสด็จลงจากเทวโลก คือ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทางบรรได เทวราชกับท้าวสุยามเทวราชทรงทิพยจามรถวายพระบรมศาสดาทั้ง ๒ ข้าง ท้าวมหาพรหมปชาบดี ทรงทิพยเศวตฉัตรกันถวายพระบรมศาสดา ท้าวโกสีย้อมรินทราธิราชประคองบาตรเสลี่ยงของพระบรมศาสดาเสด็จเป็นมัคคุเทศก์นำพระบรมศาสดาลงมา ในท่ามกลางทวยเทพดาแลพรหมทั้งหลายพากันแวดล้อมแห่ห้อมเป็นบริวาร เพียบพร้อมด้วยเหล่าเทพ เทวดา ลงมาถึงโลกมนุษย์ โพร่ฟ้า ประชาชนรวมถึงสัตว์ทั้งหลายมากอย ฝ้าเสด็จ ภายหลังเสด็จจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดังกล่าวเพื่อแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาแล้ว วันที่เสด็จลงคือวันออกพรรษา ถึงวันมหาปวารณา^{๒๖} เสด็จลงจากดาวดึงส์โดยบันไดแก้ว บันไดทอง บันไดเงิน ที่เมืองสังกัสสนคร เสด็จลงตรงประตูเมือง พระบาทแรกที่ทรงเหยียบพื้นโลกนั้น ต่อมาได้กลายเป็นสถานที่ระลึกเรียกว่า อจลเจตีย์ เรียกอย่างไทยเราก็คือ รอยพระพุทธบาท ตามตำนานว่าที่นี่เป็นที่แห่งหนึ่งซึ่งมีรอยพระพุทธบาทปรากฏอยู่

ในตำรากล่าวว่าครั้นถึงวันปฐมมีแห่งอัสสขุมาส เพ็ญเดือน ๑๑ พระพุทธเจ้าทรงปวารณาพระวัสสาแล้ว ทรงรับสั่งแก่ท้าวสักกเทวราชว่า ตถาคตจะลงไปสู่มนุษยโลกในวันนี้ เมื่อท้าวโกสียทราบบุทธประสงค์แล้วจึงทรงนิรมิตบันไดทิพย์ ๓ บันได สำหรับพระพุทธดำเนินเสด็จลงสู่มนุษยโลก บันไดแก้วอยู่กลาง บันไดทองอยู่ข้างขวา บันไดเงินอยู่ข้างซ้าย เชิงบันไดทั้ง ๓ นั้นประดิษฐานอยู่ภาคพื้นปฐพีที่ใกล้ประตูเมืองสังกัสสนครศิระบันไดเบื้องบนจนยอดภูเขาสินธู บันไดแก้วนั้นเป็นที่พระพุทธเจ้าเสด็จลง บันไดทองเป็นที่เทพดาทั้งหลายตามส่งเสด็จ บันไดเงินเป็นที่พรหมทั้งหลาย

^{๒๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑๒/๓๓๗.

ตามส่งเสด็จ ขณะนั้นเทพยดาและพรหมทั้งหลาย ได้มาประพรั่วมกันบูชาพระบรมศาสดาเต็มทั่วจักรวาล เมื่อได้เวลาเสด็จ พระพุทธเจ้าก็เสด็จมาประทับยืนที่ฐานศิระะบันได ในท่ามกลางเทพพรหมบริษัทซึ่งแวดล้อมเป็นบริวาร จึงได้ทรงทำ โลกวิวรรณปาฏิหาริย์ เปิดโลก โดยพระอาการทอดพระเนตรไปในทิศต่าง ๆ รวมทั้งเบื้องบนและเบื้องล่าง รวมเป็น ๑๐ ทิศด้วยกันและด้วยพุทธานุภาพ ในทันใดนั้นทุกทิศทุกทางจะแลโล่งตลอดหมดไม่มีอันใดกีดบัง เทวดาในสวรรค์จะมองเห็นมนุษย์ เห็นยมโลก เห็นนรกและมนุษย์ก็มองเห็นเทวดาเห็นสัตว์นรก แม้สัตว์นรกก็มองเห็นมนุษย์ตลอดเทวดาในสวรรค์ ไม่มีสิ่งใดปิดบัง พระพุทธเจ้าทรงสำแดงปาฏิหาริย์เปิดโลก พร้อมกับเปล่งฉัพพรรณรังสี พระรัศมี ๖ ประการเป็นมหาอัศจรรย์ ครั้นนั้น เทพยดาในหมื่นจักรวาลได้มาประชุมกันในจักรวาลนี้เพื่อชื่นชมพระบารมีพระบรมศาสดาทรงทำปาฏิหาริย์ พร้อมกันทำสักการบูชา สมโภชพระพุทธเจ้าด้วยทิพย์บุปผามาลัยเป็นอเนกประการ พระบรมศาสดาได้เอื้อยงาสีลาเสด็จลงจากดาวดึงส์ โดยบันไดแก้วมณีมาย ท่ามกลางเทพยดาในหมื่นจักรวาลมีท้าวสักกะเป็นต้น โดยบันไดทองสุวรรณมัยในเบื้องขวา ท้าวสหัมบดีพรหมกับหมู่พรหมเป็นอันมากลงโดยบันไดเงินหรือญมัยในเบื้องซ้าย ปัญจสิทธคนธรรพ์เทพบุตรทรงพิณมีสีดังผลมะตูมสุก ดัดขับร้องด้วยมธุรสเสียงอันไพเราะมาใบเบื้องหน้าพระบรมศาสดา

ภาพอนาถบิณฑิกเศรษฐี

ภาพอนาถบิณฑิกเศรษฐี^{๒๗} กำลังแจกทานให้กับผู้ยากไร้ ท่านเป็นอุบาสกคนสำคัญในสมัยพุทธกาล เดิมชื่อสุทัตต เป็นเศรษฐีอยู่ที่เมือง สาวัตถิ ต่อมาได้นับถือพระพุทธศาสนา ปฏิบัติธรรมจนได้บรรลุโสดาปัตติผล เป็นผู้มีศรัทธาแรงกล้า สร้างวัดพระเชตะวันถวายแด่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์ที่เมืองสาวัตถิ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ประทับจำพรรษา รวมทั้งสิ้น ๑๙ พรรษา ท่านอนาถบิณฑิกนอกจากอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์แล้วยังได้สังเคราะห์คนยากไร้อนาถอย่างมากมายเป็นประจำ จึงได้ชื่อว่า อนาถบิณฑิก แปลว่า ผู้มีก้อนข้าวเพื่อคนอนาถ ท่านได้รับยกย่องเป็นเอตทัคคะในหมู่ทวยหาญอุบาสก ในพระไตรปิฎก^{๒๘} ได้กล่าวถึง อนาถบิณฑิกะสร้างพระเชตะวัน สมัยนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคบดีเป็นคนมีมิตรมาก มีสหายมาก ประชาชนเชื่อถือคำพูด ครั้น ท่านอนาถบิณฑิกคบดีทำธุระในกรุงราชคฤห์เสร็จแล้ว ก็เดินทางกลับไปกรุงสาวัตถิ ระหว่างทางได้ชักชวนคนทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงช่วยกันสร้างอาราม สร้างวิหาร เตรียมทาน เวลานี้พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกแล้วและข้าพเจ้าได้ทูลนิมนต์พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นแล้ว พระองค์จะเสด็จมาทางนี้” ครั้นนั้น คนทั้งหลายที่ท่านอนาถบิณฑิกคบดีชักชวนไว้ ได้พากันสร้างอาราม สร้างวิหารเตรียมทาน ครั้นท่านอนาถบิณฑิกคบดีถึงกรุงสาวัตถิ เทียวตรวจดูรอบๆ กรุงสาวัตถิคิดว่า พระผู้มีพระภาคควรประทับที่ไหนดีซึ่งไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ไม่ใกล้หมู่บ้านเกินไป การคมนาคมสะดวก ผู้ยากจะเข้าเฝ้าไปมาได้ง่าย กลางวันคนไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงรบกวนน้อย ไม่มีเสียงอีกทีก ไร้ผู้คนเป็นสถานที่พวก มนุษย์จะทำ กิจที่ลับได้ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น ท่านอนาถบิณฑิกคบดีได้เห็นพระอุทยานของเจ้าเชตรราชกุมาร เป็นสถานที่ไม่ไกลจากหมู่บ้านเกินไป ไม่ใกล้หมู่บ้านเกินไป

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), *พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์*, พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์แพรวแอนดริโสม จำกัด, ๒๕๕๘) หน้า ๔๙๓.

^{๒๘} วิ.จุ. (ไทย) ๗/๓๐๗/๑๑๗.

การคมนาคมสะดวก ผู้ยากจะเข้าเฝ้าไปมาได้ง่าย กลางวันคนไม่พลุกพล่าน กลางคืนมีเสียงรบกวนน้อย ไม่มีเสียงอึกทึก ไร้ผู้คน เป็นสถานที่พวกมนุษย์จะทำกิจที่ลับได้ เป็นสถานที่เหมาะแก่การหลีกเร้น

ครั้นแล้วจึงเข้าเฝ้าเจ้าเซตราชกุมารถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้กราบทูลเจ้าเซตราชกุมารดังนี้ว่า พระลูกเจ้า ขอพระองค์ทรงโปรดประทานพระอุทยานแก่กระหม่อมเพื่อจัดสร้างพระอารามเถิด พระเจ้าข้า เจ้าเซตราชกุมารรับสั่งว่า คหบดี ถึงใช้หาปณมาเรียงให้ริมจดกัน เราก็ให้อุทยานไม่ได้ ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีทูลถามว่า พระลูกเจ้า พระองค์ขายอุทยานแล้วหรือพระเจ้าข้า เจ้าเซตราชกุมารรับสั่งว่า คหบดี เรายังไม่ได้ขายอุทยาน เซตราชกุมารกับอนาถบิณฑิกคหบดีถามพวกมาทนายผู้พิพากษาว่า อุทยานเป็นอันขายแล้วหรือยังไม่ได้ขายพวกมาทนายตอบว่า พระลูกเจ้า เพราะพระองค์ตราค่าแล้ว อุทยานจึงเป็นอันขายแล้ว จากนั้น ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีสั่งให้คนงานนำเกวียนบรรทุกเงินออกมาเรียงลาดให้ริมจดกันในเขตวันเงินที่ขนออกมากครั้งเดียวยังไม่เพียงพอแก่พื้นที่อีกหน่อยหนึ่งใกล้ซุ้มประตู ท่านอนาถบิณฑิกคหบดีจึงสั่งพวกคนงานว่า พวกท่านจงไปขนเงินมาเราจะเรียงให้เต็มในที่นี้

ขณะนั้น เจ้าเซตราชกุมารได้ทรงมีพระดำริดังนี้ว่า การกระทำนี้ไม่ใช่ของต่ำต้อยเพราะคหบดีนี้บริจาคเงินมากมายถึงเพียงนี้ ลำดับนั้น เจ้าเซตราชกุมารได้รับสั่งกับท่านอนาถบิณฑิกคหบดีดังนี้ว่า พอเถอะท่านคหบดี ที่ว่างตรงนั้น ท่านอย่าลาดเงินเลย ให้โอกาสแก่เราบ้าง ส่วนนี้ข้าพเจ้าจะขอร่วมถวายด้วย ครั้นนั้นท่านอนาถบิณฑิกคหบดีดำริว่า เจ้าเซตราชกุมารพระองค์นี้ทรงเรื่องพระนามประชาชนรู้จัก ความเลื่อมใสในพระธรรมวินัยนี้ของผู้ที่ประชาชนรู้จักเช่นนี้ มีประโยชน์มาก จึงได้ถวายที่ว่างนั้นแก่เจ้าเซตราชกุมาร ลำดับนี้ เจ้าเซตราชกุมาร รับสั่งให้สร้างซุ้มประตูที่ตรงนั้น ต่อมาท่านอนาถบิณฑิกคหบดีให้สร้างวิหารหลายหลังไว้ในพระเขตวัน สร้างบริเวณ สร้างซุ้มประตู สร้างศาลาหอฉัน สร้างโรงไฟ สร้างกับปียุกฐี สร้างวังกุฐีสร้างสถานที่จงกรม สร้างศาลาจงกรม ขุดบ่อน้ำ สร้างศาลาบ่อน้ำ สร้างเรือนไฟสร้างศาลาเรือนไฟ ขุดสระโบกขรณี สร้างมณฑป

ภาพสัตว์มงคล พุทธวัชระยาน ทิเบต ได้นับถือสัตว์ที่เป็นมงคล^{๒๙} คือ พญาครุฑ พญานาค พญามังกร เสือ นกยูง ราชสีห์หรือสิงโตหิมะ และกวางหมอบ

พญาครุฑ ในภาพวาดอยู่บนสุดบริเวณกึ่งกลางของจิตรกรรมฝาผนังลักษณะกางปีกบินเป็นสัตว์มงคลตัวแรกที่มีลักษณะกึ่งเทพ ในปกรณัมอินเดียและปรากฏในวรรณคดีสำคัญหลายเรื่อง เช่น มหาภารต มหาภารตะ เล่าว่า ครุฑเป็นพี่น้องกับนาคและทะเลาะกันจนเป็นศัตรู นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ปุราณะที่ชื่อว่า ครุฑปุราณะ เป็นเรื่องเล่าพญาครุฑ ตามคติไทยโบราณ เชื่อว่าครุฑเป็นพญาแห่งนก และเป็นพาหนะของพระนารายณ์ ปกติอาศัยอยู่ที่วิมานฉิมพลี มีรูปเป็นครึ่งคนครึ่งนกอินทรีได้รับพรให้เป็นอมตะ ไม่มีอาวุธใดทำลายลงได้ แม้กระทั่งสายฟ้าของพระอินทรีก็ได้แต่เพียงทำให้ขนของครุฑหลุดร่วงลงมาเพียงเส้นหนึ่งเท่านั้น ด้วยเหตุนี้ ครุฑจึงมีชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า สุบรรณ ซึ่งหมายถึง ขนวิเศษ ครุฑเป็นสัตว์ใหญ่ มีอานุภาพและพลังมหาศาล แข็งแรง บินได้รวดเร็ว มีสติปัญญาเฉียบแหลม อ่อนน้อมถ่อมตน และมีสัมมาคารวะ ครุฑในทางพุทธศาสนาจัดเป็นเทวดาชั้น

^{๒๙} ปิยะแสง จันทรวงศ์ไพศาล, ศิลปะทิเบต, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๔๒๔.

ล่างประเภทหนึ่งภายใต้การปกครองของท้าววิรุฬหก ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาด้านทิศใต้ เหตุที่มากเกิดเป็นครุฑเพราะทำบุญเจือด้วยโมหะ

ครุฑมีกำเนิดทั้ง ๔ แบบ^{๓๐} คือ โอปปาติกะ เกิดแบบผุดขึ้น ชลาพุชะ เกิดในครรภ์ อัมพชะ เกิดในไข่ และสังเสทชะ เกิดในถ้ำโคล มีที่อยู่ตั้งแต่พื้นมนุษย์ ป่าหิมพานต์ ป่าไม้จรรวอบเขา พระสุเมรุ จนถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ครุฑชั้นสูงจะมีกำเนิดแบบโอปปาติกะ มีขนสีทอง มีเครื่องประดับแบบเทพบุตรเทพธิดา มีชีวิตอยู่เหมือนเทวดา แปลงกายได้ และบริโภคอาหารทิพย์ เช่นเดียวกันเทวดา แต่ครุฑบางประเภทก็กินผลไม้หรือเนื้อสัตว์ บางประเภทถ้าผูกเวรกับนาค ก็จะกินนาคเป็นอาหาร หรือถ้าผูกเวรกับสัตว์นรกในยมโลก ก็จะสมัครใจไปเป็นนายนิรบาลลงทัณฑ์สัตว์นรกตามคติไทยโบราณ เชื่อว่าครุฑเป็นพญาแห่งนกทั้งมวล มีฤทธิ์มากและเป็นพาหนะของพระนารายณ์ จึงเป็นสัญลักษณ์แทนพระมหากษัตริย์ ดังที่ปรากฏอยู่ในดวงตราหรือพระราชลัญจกรประจำพระองค์ ประจำแผ่นดิน ประจำราชวงศ์ และประจำรัชกาล เป็นต้น

ภาพพญานาค ในภาพเป็นธิดานาคที่ขึ้นมาจากน้ำในมือถืออัญมณีเพื่อนำมาถวาย พระพุทธเจ้าในวันที่พระองค์เสด็จกลับลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึง พญานาคหมายถึงนาคผู้เป็นใหญ่นาคผู้เป็นหัวหน้า ตามความเชื่อในศาสนาแบบอินเดีย ตำนานพญานาคมีต้นกำเนิดมาจากอินเดียใต้ ด้วยเหตุจากภูมิประเทศทางอินเดียใต้เป็นป่าเขาจึงทำให้มีอยู่ชุกชุม และด้วยเหตุที่งูนั้นลักษณะทางกายภาพ คือ มีพิษร้ายแรง งูจึงเป็นสัตว์ที่มนุษย์ให้การนับถือว่ามีอำนาจ ชาวอินเดียใต้จึงนับถืองูเป็นสัตว์เทวะชนิดหนึ่งในเทพนิกายและตำนานพื้นบ้าน บ้างก็ว่าเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ มีความเชื่อเรื่องพญานาคแพร่หลายในภูมิภาคต่างๆ ทั่วทวีปเอเชีย โดยเรียกชื่อต่างๆ กัน ในมหากาพย์มหาภารตะ นาคซึ่งถือเป็นปรีกษ์ของพญาครุฑ ศาสนาฮินดู มีนาคที่ได้ชื่อว่านาคราช ได้แก่ เศษะ วาสูกิ และตักษกะ ทั้งหมดเป็นบุตรของพระกัศยปะกับนางกัทรู พญาเศษะหรือพญาอนันตนาคราช เป็นบุตรตนโตผู้อุทิศตนรับใช้พระวิษณุ เป็นพระแทนบรรทมของพระองค์เมื่อทรงบำเพ็ญโยคะนิทรา ซึ่งรู้จักในชื่อนารายณ์บรรทมสินธุ์ พญาवासูกิ เป็นบุตรคนรองผู้รับใช้พระศิวะ ให้ทรงใช้เป็นสังวาลห้อยพระศอก พุทธศาสนาในพระไตรปิฎกภาษาบาลีกล่าวถึงนาคราชหลายตน เช่น มณีกัณฐนาคราช มีแก้วมณีประดับที่คอ อาศัยในแม่น้ำคงคา ศรัทธาฤๅษีตนหนึ่งจึงขึ้นมาขดตัว ๗ รอบแล้วแผ่พังพานใหญ่บนศีรษะฤๅษีนั้น

ในมุจลินทกถา^{๓๑} ว่าด้วยเหตุการณ์ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ ณ ควางตันมุจลินท์เป็นเวลา ๗ วัน ภายหลังที่ทรงตรัสรู้แล้วพิจารณาธรรมในเรื่องทรงเปล่งอุทานปรารภความสุข ครั้งนั้น ได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นในสมัยมิใช่ฤดูกาล เป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน ลำดับนั้นพญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระกายของพระผู้มีพระภาคด้วยขนด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว ความร้อน เหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลาน อย่าได้เบียดเบียนพระผู้มีพระภาค ครั้น ๗ วันผ่านไปพญานาคมุจลินท์รู้ว่าฝน ปรอดเมฆแล้ว จึงคลายขนออกจากพระกายของพระผู้มีพระภาค จำแลงร่างของตนเป็นมาณพ ยืนประนมมือ ถวายอภิวาทอยู่เบื้องพระพักตร์ ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้ว จึงทรงเปล่งอุทานเป็นพุทธอุทานคาถา ความสังัดเป็นสุขของบุคคลผู้สันโดษ ผู้มีธรรมปรากฏแล้ว ระหว่าง

^{๓๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓-๓๗๔/๑๕๖.

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕/๘.

ทรงเสวยวิมุตติสุขได้ตั้งจิตหลังตรัสรู้ เป็นที่มาของปางนาคปรก ตระกูลของนาค นาคเป็นเจ้าแห่งงู แต่ไม่สามารถบรรลุธรรมได้ แต่ก็จัดอยู่ฝ่ายสุดดีภูมิ อยู่สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา นาคแบ่ง ออกเป็น ๔ ตระกูลใหญ่ คือ ๑. ตระกูลวิรูปักษ์ พญานาคตระกูลสีทอง ๒. ตระกูลเอราปถ พญานาคตระกูลสีเขียว ๓. ตระกูลฉัพพยาปุตตะ พญานาคตระกูลสีรุ้ง ๔. ตระกูลกัณหาโคตมะ พญานาคตระกูลสีดำ พญานาคเกิดได้ทั้ง ๔ แบบ คือ ๑. แบบโอปปาติกะ เกิดแล้วโตทันที ๒. แบบสังเสทชะ เกิดจากเหงื่อโคล สิ้งหมักหมม ๓. แบบชลापุชะ เกิดจากครรภ์ ๔. แบบอัมพชะ เกิดจากฟองไข่ พญานาคชั้นสูงเกิดแบบโอปปาติกะ เป็นชนชั้นปกครอง ที่อยู่ของพญานาคมีตั้งแต่ในแม่น้ำ หนอง คลอง บึง ต่างๆ ในอากาศ จนไปถึงสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา พวกพญานาคอยู่ในการปกครองของท้าววิรูปักษ์ ผู้ปกครองสวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกาด้านทิศตะวันตก เหตุที่มากเกิดเป็นพญานาคเพราะทำบุญเจือด้วยราคะ ความเชื่อเกี่ยวกับคุณลักษณะและคุณสมบัติแบ่งออกเป็นข้อดังต่อไปนี้

๑. พญานาค ูใหญ่ มีหงอน สัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา และ บันไดสายรุ้งสู่จักรวาล เป็นผู้มือิทธิฤทธิ์ จากการจำศีล บำเพ็ญภาวนา ศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เราจะพบเห็น เป็นรูปปั้นหน้าโบสถ์ ตามวัดต่าง ๆ บันไดขั้นสุดในพุทธศาสนา ภาพเรื่องราวที่เกี่ยวข้อง กับศาสนาพุทธอีกมากมาย

๒. พญานาค เป็นสัตว์มหัศจรรย์ ที่มีคุณสมบัติพิเศษ คือ สามารถแปลงกายได้ พญานาค มีอิทธิฤทธิ์ และมีชีวิตใกล้กับคน พญานาค สามารถแปลงเป็นคนได้ เช่นคราวที่แปลงเป็นคนมาขอบวช กับพระพุทธเจ้า ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงนาคที่ชื่อ ถลชะ ที่แปลว่า เกิดบนบก จะเนรมิตกายได้เฉพาะบนบก และนาคชื่อ ชลชะ แปลว่า เกิดจากน้ำ จะเนรมิตกายได้เฉพาะในน้ำเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ถึงแม้พญานาคจะเนรมิตกายเป็นอะไร แต่ในสภาวะ ๕ อย่างนี้ จะต้องปรากฏเป็นงูใหญ่ เช่นเดิม คือ ขณะเกิด ขณะลอกคราบ ขณะสมสู่กันระหว่างนาคกับนาค ขณะนอนหลับ โดยไม่มีสติ และที่สำคัญ ตอนตาย ก็กลับเป็นงูใหญ่เหมือนเดิม

๓. พญานาค มีพิษร้าย สามารถทำอันตรายผู้อื่นได้ด้วยพิษ ถึง ๖๔ ชนิด ซึ่งตามตำนานกล่าวว่า สัตว์จำพวกงู แมงป่อง ตะขาบ คางคก มด ฯลฯ มีพิษได้ ซึ่งก็ด้วยเหตุที่ นาคคายพิษทิ้งไว้ แล้วพวกงูไปเลีย พวกที่มาถึงก่อนก็เอาไปมาก พวกมาทีหลัง เช่น แมงป่อง กับ มด ได้พิษน้อย แคเอาหาง เอากันไปป้ายเศษพิษ จำพวกนี้จึงมีพิษน้อย และพญานาคต้องคายพิษทุก ๑๕ วัน

๔. พญานาค อาศัยอยู่ใต้ดิน หรือบาดาล คนโบราณเชื่อว่าเมื่อบนสวรรค์มีเทพอาศัยอยู่ลึกลงไปใต้พื้นโลก ก็น่าจะมีสิ่งมีชีวิตอาศัยอยู่ ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง กล่าวว่า ที่ที่นาคอยู่นั้นลึกลงไปใต้ดิน ๑ โยชน์ หรือ ๑๖ กิโลเมตร มีปราสาทราชวังที่วิจิตรพิสดารไม่แพ้สวรรค์ ที่มีอยู่ถึง ๗ ชั้น เรียงซ้อน ๆ กัน ชั้นสูง ๆ ก็จะมีความสุขเหมือนสวรรค์

๕. พญานาค สามารถผสมพันธุ์กับสัตว์ชนิดอื่นได้ แปลงกายแล้วผสมพันธุ์กับมนุษย์ได้ เมื่อนาคตั้งท้องจะออกลูกเป็นไข่เหมือนงู มีทั้งพันธุ์เศียรเดียว ๓ เศียร ๕ เศียร และ ๗ เศียร สามารถขึ้นลง ตั้งแต่ใต้บาดาลพื้นโลก จนถึงสวรรค์ ในทุกตำนานมักจะกล่าวถึงนาคที่ขึ้น-ลง ระหว่างเมืองบาดาล กับเมืองสวรรค์ ที่จะแปลงกายเป็นอะไรตามที่คิด ตามสภาวะเหตุการณ์นั้น ๆ จะเห็นว่า พญานาค หรือ งูใหญ่ นั้นมีความเป็นมาและถิ่นที่อยู่เป็นสัดส่วนในภพหนึ่งต่างหาก จะมีเป็นบางครั้งที่มีมนุษย์สามารถมองเห็นได้ พญานาค เป็นทั้งเอกลักษณ์ของความดี และความไม่ดี

ภาพมังกร ในภาพวาดที่เสาทั้งสองข้างหน้าวิหารที่ประทับของพระอามิตาภะเพื่อปกป้อง พิทักษ์ รักษาเป็น มังกรทิเบต อาศัยอยู่ในอยู่ในประเทศทิเบต ในอารามแห่งหนึ่งบนเทือกเขาหิมาลัย มังกรทิเบตมีลักษณะคล้ายๆ กับมังกรหลงของจีนแต่มันเป็นมังกรที่มีรูปร่างผอมกว่ามังกรหลงลำตัวมีเกร็ดสีแดงมีเขาและหนวดการโจมตีของมันคือ กัดและรัด อาหารที่มันกินคือตัวเห็บหรือลิงภูเขาขนาดใหญ่และบางครั้งยังกินตัวจามาริ สำหรับชาวจีนมีความเชื่อว่ามังกรเป็นสัญลักษณ์โดดเด่นอันหนึ่งของจักรพรรดิและวัฒนธรรมจีน มีลักษณะที่มาจากสัตว์หลายๆ ชนิดผสมผสานกัน ลักษณะลำตัวยาวเหมือนงู มีเขี้ยวขนาดใหญ่หนึ่งคู่อยู่ที่บริเวณขากรรไกรด้านบน มีหนวดยาวลักษณะเหมือนกับไม้เลื้อย และมีแผงคอเหมือนกับของสิงโตอยู่บน คอ คาง และข้อศอก มีเกล็ดสีเขียวเข้มทั่วทั้งบริเวณลำตัวรวมทั้งสิ้น ๑๑๗ เกล็ด ซึ่งเกล็ดมังกรจำนวน ๘๑ แผ่น มีคุณสมบัติเป็นหยาง ซึ่งเป็นเกล็ดที่มีความดี เกล็ดมังกรจำนวน ๓๖ แผ่น มีคุณสมบัติเป็นหยิน ซึ่งจะเป็นเกล็ดที่มีความชั่ว ลักษณะเขาของมังกรจะมีสันหลังทอดยาวไปตามหลังและหาง เป็นหนามยาวและสั่นสลับกัน มีขา ๔ ขาและกรงเล็บแข็งแรง เกล็ดของมังกรจีนนั้น จะมีลักษณะเฉพาะเปลี่ยนไปตามแต่ละชนิดของมังกร ตั้งแต่สีเขียวเข้มจนถึงสีทอง หรือบางแหล่งกล่าวกันว่า มังกรจีนนั้นมีหลายสี เช่น สีน้ำเงิน สีดำ สีขาว สีแดง สีเขียว คนจีนโบราณมีความเชื่อกันว่ามังกรคือสัตว์ที่ทรงพลังและศักดิ์สิทธิ์แห่งฟ้าและดิน ได้รับการกล่าวกันว่ามีความเป็นมิตร มากกว่าความร้ายกาจ เป็นสัญลักษณ์ที่นำมาซึ่งความสุข และความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง พบได้ใน แม่น้ำและทะเลสาบ ชอบที่จะอยู่ท่ามกลางสายฝน มังกรได้รับการยกย่องว่า เป็นผู้สร้างกฎแห่งความเจริญ และเป็นสิ่งที่เสริมสร้างความเชื่อมั่น และมั่นใจ

ภาพสิงโตหิมะหรือราชสีห์ ในภาพเป็นรูปสิงโตสีขาวหรือสิงโตทิเบต ประจำอยู่ที่ต้นเสาทั้งสองข้างของภาพ สิงโตมาจากคำว่า สีห มิคินท หรือมิกราช ได้อาษาว่า เป็นราชาแห่งสัตว์ ราชสีห์เรียกชื่อได้หลายอย่างตามลักษณะท่าทาง เรียกว่ามิกินทะเพราะได้รับการยกย่องว่าเป็นเจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลายเรียกว่า เกสรี หมายถึงราชสีห์ที่มีขนเป็นแผงเหมือนชฎา เรียกว่า สีหะ มีความหมาย ๒ ประการ คือ ๑. เพราะเป็นสัตว์ที่ไม่เบียดเบียนสัตว์ทั้งหลาย ๒. เพราะเป็นสัตว์ที่มีความอดทน

พระพุทธเจ้าได้รับการยกย่องว่าเปรียบเสมือนบุรุษสีหะ เพราะทรงถือเอียงราชสีห์ ๗ ประการ สอดคล้องกับคำว่า ราชสีห์ ในพระไตรปิฎกหมายถึง สัตว์ที่รักษาความสะอาดคำว่า พญา ราชสีห์ หมายถึงสัตว์มีฤทธิ์มาก มีศักดิ์และอำนาจพญา ราชสีห์แบ่งตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามี ๔ ประเภท คือ ๑. ตินราชสีห์ได้แก่ราชสีห์ที่มีกายหม่นดั่งสีปีกนกเขา รูปร่างคล้ายแมงคอค กินหญ้าเป็นอาหาร ๒. กาพราชสีห์ได้แก่ ราชสีห์ที่มีกายดั่งวัวดำ กินหญ้าเป็นอาหาร ๓. ปันทุราชสีห์ ได้แก่ ราชสีห์ที่มีกายเหลืองดั่งใบไม้ กินเนื้อสัตว์กินมนุษย์ ๔. ไกรสรราชสีห์ ได้แก่ ราชสีห์ที่มีปากสีแดงดุจ ครั่งมีสร้อยคอแดงและขาวสลับกัน กินเนื้อสัตว์และจัดเป็นเจ้าแห่งสัตว์ป่าที่มีอำนาจสูงสุด ราชสีห์อีกประเภทหนึ่งคือ นรสีห์หรือ นรราชสีห์ได้แก่ ราชสีห์ที่มีตัวเป็นคนแต่หน้าเป็นราชสีห์ กินเนื้อและผลไม้เป็นอาหาร มีอยู่เฉพาะสมัยที่มีพระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นในโลกเท่านั้น เรื่องราวของ นรสีห์หรือนรราชสีห์มีปรากฏในตำนานของอียิปต์ พม่าและไทยราชสีห์มีความสำคัญต่อหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนา คือ ใช้เป็นสื่อสัญลักษณ์ทางธรรม โดยนำเอากิริยา ท่าทางอันองอาจ สง่างามของราชสีห์มาเปรียบเทียบกับกิริยาอันสูงส่งของพระพุทธเจ้า พระสาวกด้านความสัมพันธ์ของราชสีห์กับพระโพธิสัตว์ พบว่า พระสมณโคตมพุทธเจ้าเมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ เคยเกิดเป็นราชสีห์ ๑๐ ครั้งใน ๑๐ ชาดก ได้แก่ ๑. วิโรจนชาดก ๒. สิงคาลชาดก ๓. สุกรชาดก

๔. คุณชาดก ๕. ทัทรชาดก ๖. สีหโกตถชาดก ๗. มโนชชาดก ๘. มหาอุกกุสชาดก
๙. ทพทภูยาชาดก ๑๐. ชัมพูชาดก

สิกขาบทของภิกษุในพระพุทธศาสนามีบัญญัติไว้ว่า ห้ามภิกษุฉันเนื้อราชสีห์ภิกษุรูปใด
ล่วงละเมิด ภิกษุรูปนั้นต้องอาบัติสถานเบา คือทุกกฏ สิกขาบทข้อนี้พระพุทธเจ้าบัญญัติไว้ เพราะทรง
เห็นว่าราชสีห์เป็นสัตว์ป่ามีอันตราย สัตว์ที่กินเนื้อเป็นอาหารมีกลิ่นตัวคาวราชสีห์ยังมีอิทธิพลต่อคติ
ความเชื่อของคนไทยในหลายด้าน คือ ด้านประเพณีคนไทยเชื้อสายจีนยังคงสืบทอดพิธีแห่สิ่งโตกันอยู่
ด้านการศึกษา สิ่งโตถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์ของคนที่เกิดในราศีสิงห์ ตามคติความเชื่อที่ได้รับมาจาก
ตำราโหราศาสตร์ และนิยมใช้สืบทอดมาจนถึงทุกวันนี้งานปฎิมากรรมที่ใช้รูปสิ่งโตหรือราชสีห์เป็นแบบ
ในการสร้างได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย

ภาพเสือ ในภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นภาพเสือสองตัวยืนคู่กันกำลังไปที่ภาพ
พระพุทธเจ้ากำลังเสด็จลงมาจากรวรรค์ เสือจัดเป็นสัตว์นักล่าที่มีความสง่างามในตัวเอง โดยเฉพาะ
เสือขนาดใหญ่ที่แลดูน่าเกรงขาม ไม่ว่าจะเป็นเสือโคร่งหรือเสือดาว ผู้ที่พบเห็นเสือในครั้งแรกย่อม
เกิดความประทับใจในความสง่างาม แต่ในขณะเดียวกันก็เกิดความหวาดหวั่นเกรงขามในพลังกำลัง
และอำนาจภายในตัวของพวกมัน เสือจึงได้รับการยกย่องให้เป็นราชาแห่งสัตว์ป่า และเป็นเจ้าแห่งนัก
ล่าอย่างแท้จริง เสือเป็นสัตว์รักสงบแต่เมื่อต้องล่าเหยื่อมันจะกลายเป็นสิ่งมีชีวิตที่อันตรายและดุร้าย
ที่สุด เสือมีความอดทนสูงในการรอคอยให้เหยื่อเพลอ มันจะพรางตัวซุ่มรอคอยเหยื่อโดยอาศัยสีขน
และลายตามลำตัวที่กลมกลืนไปกับสภาพแวดล้อม หากเหยื่อทำท่าเหมือนจะรู้ตัวมันจะสร้างท่าเป็น
ไม่สนใจ มันจะคอยหรือเดินตามเหยื่อไปต่างๆ ขณะที่ตาก็จับจ้องเหยื่ออยู่ตลอดเวลา

เสือมีการมองเห็นเป็นเลิศ โดยสามารถสังเกตเห็นแม้ว่าเหยื่อจะแอบอยู่ในพุ่มไม้หรือพง
หญ้า และเคลื่อนไหวเพียงเล็กน้อยเสือใช้ความสามารถในการมองเห็นรวมกับการดมกลิ่นและการฟัง
ด้วย เสือสามารถได้ยินเสียงจากระยะไกล และสามารถจำแนกเสียงทั่วไปที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ กับ
เสียงที่เกิดจากการเคลื่อนไหวของเหยื่อได้ เสือส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในป่าและทุ่งหญ้า เสือเป็นสัตว์ที่หา
กินโดยลำพัง เสือมีลักษณะพิเศษคือสามารถซ่อนเล็บไว้ในปลายนิ้วเท้าได้ เมื่อต้องการจับยึดเหยื่อจะ
กางเล็บเท้าหน้าออก ส่วนเล็บเท้าด้านหลังจะใช้เป็นอาวุธสำหรับฉีกกระชากเหยื่อ และในขณะที่เสือ
วิ่งเล็บเท้าหลังจะช่วยยึดเกาะ ทำให้สามารถตะกุกพื้นเร่งความเร็วได้เร็วขึ้น นอกจากนี้วิธีการหดซ่อน
เล็บของเสือยังเป็นวิธีการรักษาความแหลมคมของเล็บไว้ เพื่อป้องกันการขูดขีดขณะเดินหรือ
เคลื่อนไหวตามปกติ

ภาพนกยูงรำแพน ในภาพจิตรกรรมฝาผนังเป็นรูปนกยูงรำแพน นกยูงเป็นสัตว์พาหนะ
ของเทพจัดเป็นนกสวยงามชนิดหนึ่ง มีลักษณะเด่นคือ สามารถแพนขนอันสวยงามที่หางได้ เพื่อเรียก
ตัวเมียมาผสมพันธุ์นกยูง จึงกลายเป็นสัตว์ที่เป็นตัวแทนของความหรูหรา โอ่อ่า สง่างาม แต่ในบางครั้ง
ก็มีความหมายในทางลบหมายถึงความชอบโอ้อวดได้เช่นกัน นกยูง เป็นสัตว์ที่มีปรากฏในตำนาน
ความเชื่อหลากหลายแหล่ง เช่น ชาวกรีกเชื่อกันว่า นกยูงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นอมตะ ความ
เชื่อนี้ยังต่อเนื่องมาถึงชาวคริสต์ในยุคแรก ซึ่งเชื่อว่า ตา บนขนหางของนกยูงเป็นเสมือนสายพระเนตร
ของพระเจ้าเป็นเจ้าที่สามารถมองเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง

ในทางศาสนาฮินดู นกยูงเป็นบริวารของเทพหลายองค์ เช่น พระแม่สรัสวดี ชายาของพระ
พรหม ซึ่งเป็นเทพีแห่งการศึกษา ดนตรี และหนังสือของชาวฮินดู พระขันธกุมาร เทพเจ้าแห่งสงคราม

ซึ่งเป็นพี่ชายของพระพิมเณศ พระกฤษณะ ซึ่งเป็นอวตารของพระวิष्ณู ในเรื่องมหาภารตะ ก็ใช้นกยูง เป็นเครื่องประดับศีรษะ นอกจากนี้ ในชาดกของพุทธศาสนา ก็มีปรากฏตำนานโมราชาดก ซึ่งเป็นพุทธเจ้า ที่มาเกิดเป็นนกยูง และมีบาร์มีเหนือกว่านกยูงทั้งปวง สัตว์ป่าทั้งป่าหลายเกรงกลัว ซึ่งนิยมนับถือกันทางภาคเหนือของไทย จนกลายมาเป็นเครื่องรางบูชา พญานกยูงทอง และคาถาบูชา ในชื่อเดียวกัน

ภาพวงกลมบสองตัวข้างวงล้อธรรมจักร

ในภาพปรากฏอยู่บนหลังคาของวิหารพระอามิตาภะ เป็นสัญลักษณ์การประกาศพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกของพระพุทธเจ้า โดยทรงเทศนาโปรดพระปัญจวัคคีย์ ๕ ท่าน คือ พระโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหากาฬะ และพระอัสสชิ ด้วยพระธรรมเทศนา ชื่อว่า รัมมจักกัปปวัตนะ ซึ่งเป็นกำเนิดของวงล้อธรรมะอันจะหมุนเคลื่อนตัวไปรอบแล้วรอบเล่า เพื่อจะให้เข้าถึงประชาหมู่มสัตว์ทั่วๆ ไป ดูจงล้อของราชรถที่พระราชอาประทับขับเคลื่อนไปฉะนั้น ส่วนวงกลมรอบเป็นสัญลักษณ์ของสถานที่ เป็นที่แสดงธรรมของพระสัมมาสัมพุทธะ มีชื่อเรียกว่า ปาอิสิตนมฤคทายวัน เป็นป่าสวนกวางของพระราชอา ตั้งอยู่ที่แขวงเมืองพาราณสี

ในรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้ยิ่งใหญ่ของชมพูทวีปในประเทศอินเดีย ทรงนับถือและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่งจนถึงกับทรงยอมรับเป็น ศาสนูปถัมภก ในคราวที่พระองค์ทรงโปรดให้พระภิกษุสงฆ์ชำระและทำสังคายนาพระพุทธศาสนา นับเป็นการทำสังคายนาครั้งที่ ๓ ภายหลังจากเสร็จสิ้นการสังคายนาแล้ว พระองค์ทรงโปรดให้พระสงฆ์หัวหน้าทำสังคายนาคัดเลือกส่งพระสงฆ์ ผู้มีความสามารถไปประกาศพระพุทธศาสนาไปยังประเทศต่างๆ หลายสาย ประเทศไทยของเราก็มีส่วนได้รับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาครั้งนี้ด้วย โดยพระโสณะเถระและพระอุตตรเถระได้มาเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่สุวรรณภูมิประเทศ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ทรงสร้างอนุสาวรีย์สถานในสังเวชนียสถานทั้ง ๔ คือ สถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่แสดงปฐมเทศนา และสถานที่ปรินิพพานของพระพุทธเจ้า ณ สถานที่นั้นๆ พระองค์ได้ทรงสร้างสถูปเจดีย์ไว้อย่างมั่นคงและแข็งแรง ยังมีปรากฏให้เห็นอยู่ในชมพูทวีป ประเทศอินเดียถึงทุกวันนี้ และที่สำคัญ คือสถานที่นั้นๆ พระองค์ได้ทรงสร้างเสาหินใหญ่ไว้ทุกแห่ง บนยอดของเสาหินนั้น มีรูปสิงห์ยืนผาดอยู่ทั้ง ๔ ทิศ ยืนหันหลังให้กันและกัน ที่หน้าอกของสิงห์แต่ละตัวสลักรูปเสมาธรรมจักรไว้ทุกตัว โดยมีกงล้อถึง ๒๔ กงด้วย และเป็นสัญลักษณ์ให้รู้กันว่า ณ สถานที่นี้มีความเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและพระพุทธศาสนา เคยมีความมั่นคง ณ สถานที่นี้ ดังนั้น จึงทำให้เกิดสัญลักษณ์ที่เรียกว่า เสาเสมาธรรมจักร ขึ้น ซึ่งมีความหมายทั้งเสาสมา เสาที่เป็นเขตแดนความมั่นคงและวงล้อธรรมจักร อันหมายถึงการประกาศเผยแผ่หลักธรรมในพระพุทธศาสนา ให้เข้าถึงประชาชน รวมเป็น

สำหรับตราธรรมจักรนั้น บางท่านอาจจะทราบต่อไปอีกก็ได้ว่า บางตรามี ๔ มี ๘ มี ๑๖ มี ๓๗ หรืออาจมีมากกว่านั้นก็มีนั้น ขอเรียนว่านั่นเป็นเครื่องหมายที่นักปราชญ์ ทางศาสนาท่านคิดค้นหลักธรรม ในทางพระพุทธศาสนาเข้ามาใส่ไว้เป็นกงหนึ่งๆ ในตราธรรมจักรนั้น เช่น ๔ กง อาจหมายถึงหลักของอริยสัจ ๔ ก็ได้ ๘ กง อาจหมายถึงมรรคมงคลประกอบ ๘ ประการก็ได้ อาจหมายถึงมรรค ๔ ผล ๔ ก็ได้ ๑๖ กงอาจหมายถึงญาณ ๑๖ ในวิปัสสนาก็มีฐานก็ได้ ๒๔ กง อาจหมายถึงปัจฉยาการ ๑๒ อิทธิปัจจัยตา ทั้งฝ่ายอนุโลมและฝ่ายปฏิโลมรวมเป็น ๒๔ ก็ได้ ๓๗ กง อาจ

หมายถึงโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ก็ได้ หรืออาจหมายถึงอย่างอื่นอีก สุดแต่จะกำหนดความหมายเอาหลักธรรมที่ตนเองเลื่อมใสหรือปฏิบัติมาย่อเข้า นั่นเอง

ส่วน กวาง นั้นหมายถึง สถานที่ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ธรรมจักรกัปวัตตนสูตร คือ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ปากวาง แรกเริ่มเดิมทีนั้นธรรมจักรมีความนิยมอย่างสูงในศิลปะอินเดีย อันเป็นจุดเริ่มต้นของศาสนาพุทธ ในสมัยที่ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปนั้นระบบสัญลักษณ์ได้ถูกนำมาใช้แทนความหมายต่างๆดังเช่น ดอกบัวแทนพระพุทธเจ้าตอนประสูติ พระสถูปแทนการปรินิพพาน รอยพระพุทธรบาทแทนการประทับของพระพุทธองค์และที่สำคัญธรรมจักรแทนความหมายการประกาศพระพุทธศาสนา ซึ่งเริ่มใช้มาตั้งแต่สมัยอินเดียโบราณในพุทธศตวรรษที่ ๓ ต่อมาในศิลปะอินเดียแบบคุปตะ ซึ่งถือว่าเป็นยุคมีความงดงามมากที่สุุดนั้นได้เข้ามามีอิทธิพลในวัฒนธรรมศาสนาของอาณาจักรทวารวดี

ความหมายของธรรมจักรนี้มีนัยแฝงอยู่ประการหนึ่ง จากเดิมที่เป็นสัญลักษณ์แทนการประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์ และเป็นสัญลักษณ์ที่คงใช้ต่อเรื่อยมา ทั้งนี้เนื่องจากธรรมจักรเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นสากล แม้ไม่มีบริบทอื่นใดประกอบเลยก็สามารถทำความเข้าใจได้ไม่ยาก ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ได้เผยแพร่พระพุทธศาสนาได้อย่างกว้างขวางและยิ่งใหญ่ ดังปรากฏเสาโอศก โดยมีส่วนยอดของเสาเป็นที่ประดิษฐานธรรมจักร อันมีความหมายว่าพระพุทธศาสนาได้เข้ามาถึงดินแดนนั้นๆแล้ว ซึ่งพ้องกันกับอารยธรรมทวารวดีที่มีอาณาเขตกว้างใหญ่มาก และดินแดนต่างๆที่อารยธรรมทวารวดีเข้าไปถึงนั้นมักจะพบหลักฐานเป็นธรรมจักรอยู่เสมอ นั่นเป็นการแสดงให้เห็นทางหนึ่งว่า บริเวณนั้นมีการนับถือศาสนาพุทธด้วยเช่นเดียวกัน

๓.๓ นรกภูมิ สถานที่เสวยกรรมของสัตว์นรก

ภาพอยู่ในส่วนล่างของภาพจิตรกรรมฝาผนังลักษณะภาพจะมีสีแดงเป็นพื้น หมายถึงดินแดนแห่งความร้อนคือไฟ นรกในไตรภูมิ^{๓๒} ตามไตรภูมิิกถา นรกภูมิเป็นดินแดนหนึ่งในกามภพ เป็นภพหนึ่งในภพทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ รวมเรียกว่า ไตรภพ หรือ ไตรภูมิตามจักรวาลวิทยาในศาสนาพุทธ นรกเป็นดินแดนหนึ่งซึ่งอยู่ใต้ชมพูทวีปหรือมนุษย์โลกลงไป และมีแปดชั้นหรือที่เรียกว่า ขุม สำหรับลงทัณฑ์ต่างๆ แก่สัตว์บาปที่ไปเกิด ประกอบไปด้วยมหานรก ๘ ขุม ยมโลกนรก ๓๒๐ ขุม อยู่รอบ ๔ ทิศๆ ละ ๑๐ ของมหานรกแต่ละขุม และ อุสสทนรก ๑๒๘ ขุม อยู่รอบๆ ๔ ทิศ ทิศละ ๔ ของมหานรกแต่ละขุม เมื่อลงนรกไปจะมีบ่อน้ำเพื่อส่งตุรกรรมที่ตนได้กระทำไว้และผู้คุมกฏเหล่านั้นจะพาไป ณ ขุมนรกต่าง ๆ รายละเอียดของนรกแต่ละแบบได้แก่มหานรกแปดขุม ไตรภูมิิกถาว่า นรกแบ่งออกเป็นแปดขุมใหญ่ ขุมใหญ่ก็ยังแบ่งออกเป็นขุมย่อยหรือที่เรียกว่า นรกบริวาร อีกขุมละสิบหกขุมย่อย ขุมใหญ่ทั้งแปดได้แก่ ๑. สัมพูชิวมหานรก ๒. กาฬสุตมมหานรก ๓. สังฆาฏมมหานรก ๔. โรรัมมมหานรก ๕. มหาโรรัมมมหานรก ๖. ตาปนมหานรก ๗. มหาตาปนมหานรก ๘. อเวจีมหานรก

เจ้าหน้าที่นรก ยมบาลหรือนายนิรยบาล คือผู้ที่มีหน้าที่คอยลงโทษสัตว์นรกในนรกภูมิทุกชั้นทุกขุม นายนิรยบาลจะมีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่ นายนิรยบาลมาจากกัมภันท์และนายนิรยบาลมา

^{๓๒} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๖.

จากอำนาจกรรม นายนิรยบาลมาจากกุ่มกัณฑ์คือเป็นเทวดาจากชั้นจาตุมหาราชิก จะคอยทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรกในยมโลกเท่านั้น พวกเขาสามารถลงโทษสัตว์นรกได้โดยไม่เป็นบาปเลย ส่วนนายนิรยบาลมาจากอำนาจกรรม จะเกิดขึ้นตามอำนาจกรรมชั่วที่สัตว์นรกทำไว้ พวกเขาจะไม่มีความรู้สึกนึกคิดอะไรเลย พวกเขาจะคอยทำหน้าที่ลงโทษสัตว์นรกในมหานรกและอุสสณรกเท่านั้นมหานรกที่ไม่มีวันตาย นรกขุมนี้ เป็นนรกขุมแรกที่อยู่ใต้เขาตริภุญ มีขนาดเล็กที่สุดในบรรดามหานรกทั้งหมด สัตว์นรกในขุมนี้แม้ถูกลงโทษจนตายจะฟื้นมีชีวิตรับโทษใหม่อีกเป็นอยู่ดังนี้โดยตลอด ผู้ลงโทษคือนายนิรยบาล มีมือถืออาวุธมีแสง ไหล่ฆ่าฟันสัตว์นรกทั้งหลายให้ตาย ตายแล้วก็กลับเป็นขึ้นใหม่

มหานรกขุมต่างๆ

มหานรกขุมที่ ๑ ชื่อ สัณฺฑิมหานรก มหานรกที่ไม่มีวันตายแม้ขาดใจตายก็ต้องฟื้นชีพมา รับกรรมต่อ นรกขุมนี้ เป็นนรกขุมแรกที่อยู่ใต้เขาตริภุญ มีขนาดเล็กที่สุดในบรรดามหานรกทั้งหมด สัตว์นรกในขุมนี้แม้ถูกลงโทษจนตายจะฟื้นมีชีวิตรับโทษใหม่อีกเป็นอยู่ดังนี้โดยตลอด ผู้ลงโทษคือนายนิรยบาลมีมือถืออาวุธมีแสง ไหล่ฆ่าฟันสัตว์นรกทั้งหลายให้ตาย ตายแล้วก็กลับเป็นขึ้นใหม่ดังนี้ สัณฺฑิมหานรกชื่อว่า ชีวิตที่เป็นขึ้นมาใหม่ ผู้ที่จะต้องไปเกิดเป็นสัตว์นรกขุมที่หนึ่งนี้ ส่วนใหญ่ ได้แก่ พวกที่ชอบทำกรรมปาณาติบาตเป็นส่วนมาก เช่น ชอบบ่มดตบยุงเป็นประจำ หรือฆ่ามนุษย์ด้วยกัน รวมทั้งฆ่าตัวตายด้วยเป็นส่วนมาก ผู้ที่เมื่อครั้งเกิดเป็นมนุษย์มีอำนาจมาก ใช้อำนาจนั้นเบียดเบียนบุคคลที่ต่ำกว่าตนโดยไม่เป็นธรรม หรือพวกมหาโจรที่ปล้นทำลายบ้านเมือง ตลอดถึงฆ่าคนเอาทรัพย์ กรรมฆ่าสัตว์ตัดชีวิตไปมหานรกขุม ๑ สัตว์นรกภูคนายนิรยบาลลงโทษตามกรรมชั่วที่ตนเคยทำไว้ ชีวิตในสัณฺฑิมหานรก นรกขุมนี้เป็นนรกที่เมื่อใครตกลงไปแล้ว จะได้รับทุกข์ทรมานอย่างสาหัส เช่น ภูคนายนิรยบาลจับมัดแล้วบังคับให้นอนลงเหนือแผ่นเหล็กแดงที่ร้อนด้วยไฟนรก ถูกฟันด้วยดาบนรกอันคมกล้าจนร่างกายขาดเป็นท่อนๆ ถูกถาก ถูกฉีกเนื้อจนหมดร่างกาย เหลือแต่เพียงโครงกระดูก เมื่อสิ้นใจตายจะมี ลมกรรม พัดมาต้องกายให้กลับฟื้นขึ้นมาอีก แล้วก็รับทุกข์ทรมานจากนายนิรยบาลเหมือนเช่นเดิม โดยมีอายุขัยของสัณฺฑิมหานรกเท่ากับ ๕๐๐ ปีนรก ๑ วันในมหานรกขุมนี้ เมื่อเทียบกับเวลาในมนุษย์โลกแล้ว เท่ากับ ๙ ล้านปีของมนุษย์โลก

มหานรกขุมที่ ๒ กาฬสุตตมหานรก สัตว์นรกที่เกิดในมหานรกขุมที่ ๒ นี้มาจากพวกผิดศีลข้อที่ ๒ กาฬสุตตมหานรก หมายถึง มหานรกดำดำ นรกขุมนี้อยู่ถัดลงมาจากขุมสัณฺฑิมหานรก มีขนาดใหญ่กว่าสัณฺฑิมหานรก สัตว์นรกในขุมนี้จะถูกตีหรือชิงด้วยเส้นเชือกสีดำ เหมือนที่ช่างไม้ใช้เชือกขุบสีดำตีลงเป็นแนวในเนื้อไม้ เพื่อสะดวกในการเลื่อยหรือไส นายนิรยบาลจะใช้เครื่องมือที่มีคมถากหรือตัดสัตว์นรกตามแนวเส้นสีดำที่ดีไว้ เครื่องประหารต่างๆ เหล่านี้มีขวาน จอบ มีด เลื่อย เป็นต้น กาฬสุตตม แปลว่า ดำ สุตตะแปลว่า เชือก สัตว์นรกที่เกิดอยู่ในมหานรกขุมที่สองนี้มาจากพวกที่ชอบลักขโมย ลักทรัพย์ ฉ้อโกงเป็นส่วนมาก ชีวิตในกาฬสุตตมหานรก สัตว์ในกาฬสุตตมหานรกนี้ จะถูกนายนิรยบาลจับมัดให้นอนเหนือแผ่นเหล็กแดงที่ร้อนแรงด้วยไฟนรก แล้วเอาด้ายดำซึ่งทำด้วยเหล็กนรกใหญ่โตเท่าลำตาล มาตีบนร่างของสัตว์นรกซึ่งเป็นร่างกายที่ใหญ่โตมาก จนทำให้เป็นรอยเส้น แล้วก็ทำการเลื่อย ด้วยเลื่อยนรกอันลุกแดงด้วยแสงไฟ ค่อยๆ เลื่อยไปจนกายขาดเป็นท่อนๆ สัตว์นรกก็ดิ้นรนกระวนกระวาย บางทีถึงกับทะเล็งลุกดิ้นพลาดๆ นายนิรยบาลก็บังคับจับมัดให้แน่นเข้าไปอีก แล้วเลื่อยตัดร่างกายของสัตว์นรกเหล่านั้นต่อไป จนกว่าจะถึงอายุขัยตายไปจากนรกขุมนี้ โดยมี

อายุขัยของกาฬสฤตมหานรกเท่ากับ ๑,๐๐๐ ปีนรก วันหนึ่งคืนหนึ่งในมหานรกขุมนี้ เมื่อเทียบกับเวลาในมนุษย์โลกแล้ว เท่ากับ ๓๖ ล้านปีของมนุษย์โลก

มหานรกขุมที่ ๓ สังฆาฏมหานรก มหานรกขุมที่ ๓ จากกรรมที่ผิดศีลข้อที่ ๓ สังฆาฏมหานรก หมายถึง มหานรกที่ถูกภูเขาเหล็กบดขยี้ร่างกาย นรกขุมนี้อยู่ถัดลงมาจากกาฬสฤตมหานรก มีขนาดใหญ่กว่ากาฬสฤตมหานรก มีภูเขาเหล็กสูงใหญ่ ลูกโพล่งด้วยไฟ กลิ้งบดทับเหล่าสัตว์นรกให้จมลงไปบนแผ่นดินเหล็ก มีประมาณแค่สะเอว แหกจน เป็นจุดเป็นสถานที่สำหรับพวกที่ชอบประพาศผิดในกามเป็นส่วนมากชีวิตในสังฆาฏมหานรก สัตว์ในสังฆาฏมหานรกนี้มีร่างกายพิกลพิการต่างๆ และมีรูปร่างแปลก พิลึก เช่น บางคนมีหัวเป็นควาย มีตัวเป็นคน บางคนมีหัวเป็นคน มีตัวเป็นควาย บางคนมีหัวเป็นหมา หมู เป็ด ไก่ แต่มีตัวเป็นคน มีความวิปริตแห่งกายพิกลสุดที่จะพรรณนาให้ถูกต้องหมดสิ้นได้ ชีวิตในมหานรกขุม ๓ นี้ นายนิรยบาลในมือถือศีศตราวุธเที่ยวเดินไป ร้องคำรามว่า กูจะฆ่ามึง กูจะฆ่ามึง กูจะฆ่ามึง สัตว์นรกได้ยินเสียงนั้นต่างก็วิ่งหนีอย่างไม่คิดชีวิต แต่ด้วยอำนาจกรรมบันดาลทำให้เกิดกองไฟกองใหญ่ขวางหน้าสัตว์นรกนั้นไว้ พอจะหันหลังวิ่งหนีกองไฟนั้น หันหลังกลับมา ก็เจอไฟอีกกองหนึ่ง ไม่ว่าจะหันไปทางไหนก็มีกองไฟปรากฏเกิดขึ้น เผาสัตว์นรกเหล่านั้นให้ได้รับทุกขเวทนาแสนสาหัส ไฟนรกนี้ร้อนแรงกว่าไฟในโลกมนุษย์มากมายนัก แม้จะถูกไฟเผาไหม้แล้ว สัตว์นรกนั้นก็ไม่ได้ตายง่ายๆ ในไม่ช้าจะมีภูเขาเหล็กนรก ๒ ลูก กลิ้งมาบีบขยี้ร่างกายของสัตว์นรกนั้น ให้แหลกลาญ เปรียบเหมือนหีบอ้อยที่บดอ้อยให้แหลกละเอียดฉะนั้น โดยมีอายุขัยของสังฆาฏมหานรกเท่ากับ ๒,๐๐๐ ปีนรก วันหนึ่งคืนหนึ่งในมหานรกขุมนี้ เมื่อเทียบกับเวลาในมนุษย์โลกแล้ว เท่ากับ ๑๔๔ ล้านปีของมนุษย์โลก

มหานรกขุมที่ ๔ โรรัมมหานรก เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญครางของสัตว์นรกที่กระทำผิดศีลข้อ ๔ โรรัมมหานรก หมายถึง มหานรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องระงมครวญครางอย่างน่าเวทนา นรกขุมนี้อยู่ถัดลงมาจากสังฆาฏมหานรก มีขนาดใหญ่กว่าสังฆาฏมหานรก ชีวิตในโรรัมมหานรก สัตว์นรกขุมนี้อาศัยทุกขเวทนาในดอกบัวเหล็ก โดยวิธีที่แปลกประหลาด คือ ต้องนอนคว่ำหน้าอยู่กลางดอกบัวเหล็กอันโตใหญ่ ศีรษะมิดเข้าไปในดอกบัวแค่คาง ปลายเท้าจมมิดเข้าไปในดอกบัวเหล็กแค่ข้อเท้า มือทั้งสองข้าง ก็กางจมมิดเข้าไปในดอกบัวเหล็กแค่ข้อมือ นอนคว่ำหน้าอยู่ด้วยอาการพิลึกพิลั่นเช่นนั้น เปลวไฟก็ปรากฏขึ้น เผาไหม้ดอกบัวเหล็กพร้อมกับสัตว์นรกเหล่านั้น เปลวไฟแลบเข้าหูซ้าย ออกหูขวา แลบเข้าหูขวาออกหูซ้าย เข้าปาก ตา จมูก สัตว์นรกได้แต่ร้องครวญครางเสียงสนั่น ห้วนไหวอ้ออิง จะตายก็ไม่ตาย มีกายลำบากอย่างแสนสาหัส ต้องทนทุกขเวทนาอยู่อย่างนี้ จนกว่าจะถึงอายุขัยตายไปจากนรกขุมนี้ เป็นสถานที่สำหรับพวกที่ชอบ พุดโกหก พุดคำหยาบ พุดส่อเสียด พุดเพื่อเจ้า มีวจีกรรมชั่วหยาบเป็นส่วนมาก โดยมีอายุขัยของโรรัมมหานรกเท่ากับ ๔,๐๐๐ ปีนรก วันหนึ่งคืนหนึ่งในมหานรกขุมนี้ เมื่อเทียบกับเวลาในมนุษย์โลกแล้ว เท่ากับ ๕๗๖ ล้านปีของมนุษย์โลก

มหานรกขุมที่ ๕ มหาโรรัมมหานรก เป็นสถานที่สำหรับพวกที่ชอบดื่มสุรา เสพยาเสพติด มหาโรรัมมหานรก หมายถึง มหานรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องระงมครวญครางมากมาย นรกขุมนี้อยู่ถัดลงมาจากโรรัมมหานรก มีขนาดใหญ่กว่าโรรัมมหานรก สัตว์นรกในมหานรกขุมนี้ร้องดังกว่าในขุมโรรัม เพราะถูกเปลวไฟร้อนแรงไหม้อยู่มิใช่ควันเผาไหม้อยู่ตลอด ชีวิตในมหาโรรัมมหานรก สัตว์ทั้งหลายที่ต้องตกไปอยู่ในนรกขุมนี้ ต้องเข้าไปยืนอยู่ในดอกบัวเหล็กนรกซึ่งมีกลีบคมเป็นกรด มีหน้าข้างร้อนแรงแดงฉานไปด้วยไฟนรก ซึ่งลูกโพล่งอยู่ในดอกบัวเป็นเนื่องนิตย์ เผาไหม้สัตว์นรกซึ่ง

อยู่ในดอกบัวนั้น ตั้งแต่ศีรษะจรดพื้นเท้า เปลวไฟแลบเข้าทวารทั้ง ๙ เผาไหม้ทั้งข้างในข้างนอก นรกขุมนี้จึงมีชื่ออีกอย่างว่า ชาลโรรวมหานรก สัตว์นรกถูกลงโทษในมหานรกขุม ๕ สัตว์นรกถูกลงทัณฑ์ ทรมาณจะตายก็ไม่ตาย ทรมาณจริงๆ นรกที่เต็มไปด้วยเสียงครวญคราง เพราะเปลวไฟ จะตายก็ไม่ตาย ถูกไฟไหม้ขนาดนี้ยังไม่พอ ยังถูกนายนิรบาลถือกระบองเหล็กอันมีไฟลุกโชน ตีกระหน่ำลงบนศีรษะ ซ้ำเข้าไปอีกจนแตกยับ ถึงขนาดนี้แล้วก็ยังไม่ตาย ด้วยอำนาจของกรรมทำให้มีชีวิตได้รับทุกข์ต่อไป จนกว่าจะหมดอายุขัยไปจากนรกขุมนี้ เป็นสถานที่สำหรับพวกที่ชอบ ดื่มสุรา สูบบุหรี่ หรือเสพสิ่งมีนเมา ยาเสพติดเป็นส่วนมาก โดยมีอายุขัยของมหาโรรวมหานรกเท่ากับ ๘,๐๐๐ ปีนรก วันหนึ่งคืนหนึ่งในมหานรกขุมนี้ เมื่อเทียบกับเวลาในมนุษย์โลกแล้ว เท่ากับ ๒,๓๐๔ ล้านปีของมนุษย์โลก

มหานรกขุมที่ ๖ ตาปนมหานรก เป็นสถานที่ของพวกที่ชอบเล่นการพนัน ตาปนมหานรก หมายถึง มหานรกที่ทำให้สัตว์ให้เร่าร้อน นรกขุมนี้ เป็นนรกขุมที่ ๖ อยู่ถัดลงมาจากมหาโรรวมหานรก มีขนาดใหญ่กว่ามหาโรรวมหานรก ชีวิตในตาปนมหานรก สัตว์ทั้งหลายที่ตกไปอยู่ในนรกขุมนี้ จะถูกนายนิรบาลไล่ให้ขึ้นไปบนปลายหลาวเหล็กซึ่งโตเท่าลำตาล และแดงฉานด้วยเปลวไฟ เสียบสัตว์นรกบนปลายหลาวนั้น ไฟไหม้สัตว์นรกนั้นเป็นนิรันดร์ เนื้อหนังของสัตว์นรกนั้นก็สูกพองไปด้วยอำนาจไฟนรก พอสุกแล้วจะมีสุนัขนรกรูปร่าง แปลกประหลาดมีขนาดตัวเท่าช้าง ร้องเสียงดัง กึกก้องด้วยความหิวกระหาย วิ่งเข้ามาหาสัตว์นรกนั้น กระชากลากสัตว์นรกออกมาจากเหล็กหลาว เคี้ยวกินจนเหลือแต่กระดูก แล้วต้องกลับไปมีชีวิตใหม่ เป็นอย่างนี้จนกว่าจะหมดอายุขัยของตาปนมหานรก มีไว้รองรับพวกที่ชอบเล่นหวย เล่นไพ่ เล่นการพนันต่างๆ เป็นสถานที่สำหรับพวกที่ชอบเล่นการพนัน หรือเกี่ยวกับการพนันเป็นส่วนมาก โดยมีอายุขัยของตาปนมหานรกเท่ากับ ๑๖,๐๐๐ ปีนรก วันหนึ่งคืนหนึ่งในมหานรกขุมนี้

มหานรกขุมที่ ๗ มหาตาปนมหานรก มหานรกที่เต็มไปด้วยความเร่าร้อนอย่างมากมาย นรกขุมนี้ เป็นนรกขุมที่ ๗ อยู่ถัดลงมาจากตาปนมหานรก มีขนาดใหญ่กว่าตาปนมหานรก ชีวิตในมหาตาปนมหานรก สัตว์นรกขุมนี้ อยู่ที่ลึกลับและกว้าง มีกำแพงเหล็กถูกเป็นไฟล้อมรอบ ภายในกำแพงกว้างขวางใหญ่โต มีภูเขาเหล็กถูกเป็นไฟตั้งอยู่เป็นลูกๆ ตามพื้นข้างๆ ภูเขานั้นมีซากเหล็ก แหล่มคม ปักเรียงรายอยู่เหนือพื้นเหล็กแดงซึ่งร้อนแรงด้วยไฟมากมาย นายนิรบาลทั้งหลายต่างถืออาวุธ หอก ดาบ แหวน หลาว ลูกแดงด้วยแสงไฟไล่ทิ่มแทงสัตว์นรก บังคับให้ขึ้นไปบนภูเขาไฟอันแดงฉานสำหรับพวกที่ชอบเที่ยวกลางคืนเข้าผับเข้าบาร์มัวเมาในอบายมุข พอนายนิรบาลไล่ทิ่มแทงทุบตี สัตว์นรกพากันตกใจ วิ่งหนีขึ้นไปบนยอดเขานรก และแล้วในไม่ช้าก็มีลมกรด อันร้อนแรง พัดมาด้วยกำลังแห่งลมมรณ ให้สัตว์นรกพลัดตกมาจากยอดเขา ตกลงมากลุดหนาม ซึ่งมีอยู่ในเบื้องล่าง เสียบร่างกายทะลุเลือดแดงฉาน บางตนตกลงมากลุดขี้กายข้างซ้ายทะลุข้างขวา เป็นอย่างนี้ตลอดจนหมดเวลาของอายุในนรกขุมนี้ มหานรกขุมนี้เป็นสถานที่สำหรับพวกที่ชอบ เที่ยวกลางคืน มัวเมาในอบายมุข เป็นนักเลงอบายมุขเป็นส่วนมาก โดยมีอายุขัยของมหาตาปนมหานรก มีอายุประมาณครึ่งอันตรกัป

มหานรกขุมที่ ๘ อเวจีมหานรก หมายถึง มหานรกที่ปราศจากคลื่น คือ ความเบาบางแห่งความทุกข์ ระหว่างแห่งเปลวไฟและความทุกข์ไม่มีว่างเว้นเลย เป็นมหานรกขุมสุดท้าย ที่มีขนาดใหญ่ที่สุด มีโทษแห่งการกระทำหนักที่สุด และมีอายุขัยนานที่สุดชีวิตในอเวจีมหานรก สัตว์นรกในขุมนี้ จะได้รับความทุกข์แสนสาหัส เป็นนรกที่ขุมใหญ่ที่สุด รวากับเมืองใหญ่ที่ล้อมรอบด้วยกำแพงเหล็ก

อันรุ่งโรจน์ ภายในมีเปลวไฟร้อนระอุไหม้สัตว์นรกอยู่ตลอดเวลาทั้งกลางคืนกลางวันไม่มีว่างเว้น สัตว์ที่ต้องไปอุบัติในอเวจีมหานรกนี้มีมากกว่าขุมอื่นๆ แออัดยัดเยียดเบียดเบียนกันอยู่ ทั้งการเสวยทุกข์โทษในมหานรกขุมนี้ก็แตกต่างกันไปหลายอิริยาบถ หลายท่าหลายทาง เช่น ถ้าเคยยืนทำบาปอกุศลกรรมไว้ ก็ต้องมาทนทุกข์อยู่ในอิริยาบถยืน เคยเดินทำบาปไว้ ก็ต้องเดินทนทุกข์อยู่ เคยนั่งเคยนอนทำบาปไว้ ก็ต้องมานั่งมานอนเสวยทุกข์อยู่ในอเวจีมหานรกนี้ เป็นที่สำหรับพวกที่ฆ่าพ่อฆ่าแม่ ทำสงฆ์ให้แตกกัน พวกที่ทำอนันตริยกรรม เช่น ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำสงฆ์ให้แตกกัน หรือทำพระพุทธรูปเจ้าให้ห่อพระโลหิต ถึงแม้จะทำเพียงครั้งเดียว ไม่ว่าด้วยสาเหตุอะไรก็ตาม ก็ถือเป็นกรรมที่หนักมาก ต้องตกอเวจีมหานรก ได้รับโทษทัณฑ์ทรมานที่แสนสาหัส มีอายุยาวนานกว่านรกขุมอื่นๆ โดยมีอายุขัยของสัตว์นรกขุมนี้มีประมาณ ๑ อันตรกัป

ภาพสังสารวัฏ ปฏิจสมุปบาท

ภาพปรากฏอยู่บนเสาทั้งสองด้าน ในภาพจิตรกรรมฝาผนัง ภาพสังสารวัฏ^{๓๓} เป็นวัฒนธรรมที่เบตมิกตินิยมการสร้างรูปมีลักษณะเหมือนล้อเกวียน มี ๖ ซีก มีวง ๓ ชั้น คือ วงล้อดุมหรือวงกลาง วงในชั้นแรกและวงล้อด้านนอก มีพระอวโลกิเตศวรในร่างยักษ์ใหญ่หรือท้าวพระยายมบางที่เรียกว่า ท้าวมหากาล นั่งคาบลูกล้อ เอามือและเท้าทั้งสองโอบรอบไว้ ประเพณีการสร้างรูปล้อเกวียนนี้เกิดขึ้นในอินเดีย อาจารย์ฝ่ายสรวาสตวาทินนำไปเผยแพร่ในทิเบต ต่อมาสมัยหลัง กลับมานิยมในอินเดียอีกปฏิจสมุปบาทเป็นหลักการพื้นฐานของพระพุทธศาสนา ถือเป็นกรอบกลางที่แสดงหลักแห่งเหตุผลของธรรมทุกระดับ ทฤษฎีความสัมพันธ์ทั้งหลายแท้ที่จริงแล้วก็คือปฏิจสมุปบาท พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาหลักการนี้เป็นเบื้องต้นหลังจากตรัสรู้ กรอบใหญ่ของปฏิจสมุปบาทคือ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับโลกนี้หมุนเวียนเปลี่ยนไปตามกรอบปฏิจสมุปบาทภายในวงล้อดุมหรือวงกลาง ศูนย์กลาง มีรูป ไก่ งู และ หมู โกลิ้งกันและกันเป็นรูปวงกลม บริเวณวงในชั้นแรก แบ่งเป็น ๖ ช่อง ส่วนบริเวณวงล้อด้านนอก แบ่งเป็น ๑๒ ตอน

ไก่ หมายถึง โลกะ งู หมายถึง โทสะหมู หมายถึง โมหะทั้ง ๓ อย่างนี้เป็นอกุศลมูล เป็นรากเหง้าทำให้เกิดภพ เกิดชาติ หมุนเวียนเป็นสังสารวัฏ ถือเป็นแกนทำให้โลกหมุนจึงเป็นอยู่ในศูนย์กลางวงในชั้นแรก แบ่งเป็น ๖ ช่องหมายถึงภูมิ ๖

ช่องที่ ๑ อยู่บนสุดเป็นเทวภูมิช่องที่ ๒ ต่อมาด้านขวาเป็นยักษ์ภูมิหรืออสุรภูมิช่องที่ ๓ เปตภูมิช่องที่ ๔ อยู่ล่างสุดเป็นนรกภูมิช่องที่ ๕ ดิรัจฉานภูมิช่องที่ ๖ มนุษย์ภูมิเรียงลำดับตามช่องซึ่งกรรมทั้ง ๖ ภูมิทั้ง ๖ ที่อยู่ในวงในชั้นแรก แสดงถึงโลกแห่งสังสารวัฏตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพลังขับเคลื่อนคืออกุศลมูล ๓ โลกะ-ไก่, โทสะ-งู, โมหะ-หมู ส่วนวงล้อด้านนอกที่แบ่งเป็น ๑๒ ตอนนั้น แสดงถึงกระบวนการหมุนเวียนของแต่ละชีวิตที่เริ่มด้วยอวิชาแล้วจบลงด้วยชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

วงล้อด้านนอก แบ่งเป็น ๑๒ ตอน หมายถึงปฏิจสมุปบาท ๑๒ ข้อ คืออวิชา (หญิงแก่) สังขาร (ช่างปั้นหม้อ) วิญญาณ (ลิง) นาม รูป (ชาย ๒ คนในเรือ) สฬายตนะ (บ้านมีหน้าต่าง ๖ บาน) ผัสสะ (คู่รัก) เวทนา (ศรแทงตามนุษย์) ตัณหา (คนหิวมีหญิงคอยบริการ) อุปาทาน (คนเก็บผลไม้)

^{๓๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๘.

ภพ (คนมีเพศสัมพันธ์) ขาดิ (หญิงคลอดลูก) ชรา มรณะ (คนแบกศพ) ดังปรากฏในภาพกรอบแนวคิดหลักของปรัชญาสมุพบาทคือ “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิด สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ก็ไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้ก็ดับ” พระพุทธเจ้าทรงนำกรอบแนวคิดหลักนี้มาแสดงกระบวนการ เกิด – ดับ ทุกข์ประจำชีวิตที่เวียนว่าย ตาย เกิดในสังสารวัฏว่า เพราะอวิชชา เป็นปัจจัย สังขารจึงมีเพราะสังขาร เป็นปัจจัย วิญญาณจึงมีเพราะภพ เป็นปัจจัย ขาดิจึงมีเพราะขาดิ เป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ ปริเวชะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาส จึงมีเพราะอวิชชาดับไปไม่เหลือด้วย วิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะภพดับ ขาดิจึงดับเพราะขาดิดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเวชะ ทุกขะ โทมนัส อุปายาสจึงดับ นักปราชญ์ฝ่ายตันตระนำกรอบนี้มาแสดงเชิงบุคลาธิฐานคือทำให้มีฐานะเป็นสัตว์บุคคลตัวตนของเรา

สรุป มูลเหตุที่สำคัญของการวาดภาพจิตรกรรมฝาผนัง คือ

๑. เป็นการยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนา เพื่อจะจงใจให้ คนเกิดความเลื่อมใส ศรัทธา และยกย่องเชิดชูหลวงปู่เจี๊ยะ จุนโท ผู้ก่อตั้งวัดป่าภูกาฬิตตปฏิบัติปาราม
๒. เป็นเครื่องประดับตกแต่งศาลาจุนโท ให้งดงาม และเพิ่ม ความสำคัญให้มากขึ้น เป็นสื่อ ประกอบคำสอนในพระพุทธศาสนา ภาพจิตรกรรม เป็นจิตภาษาที่ผู้คนสามารถที่จะเข้าใจ เมื่อได้เห็นภาพโดยไม่ต้องศึกษาหรือมีประสบการณ์มาก่อน พร้อมเป็นเครื่องกล่อมเกลาคิดใจ มุ่งสอน สัจธรรม คติธรรม สะท้อนให้เห็นเรื่องหลักของกรรม ภาพไตรภูมิช่วยเตือนสติผู้คนในเรื่องของการ ทำดี ละความชั่ว เพื่อให้หลุดพ้นจากวัฏสงสาร
๓. เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของจิตรกรชาวเนปาล ที่ถ่ายทอดศิลปะพุทธ วัชรยานออกมาเป็นรูปธรรมอย่างสวยงามดงาม ก่อให้เกิดความศรัทธาในพระพุทธศาสนา การ ถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่นของชาวเนปาล ทิเบต ที่นับถือพุทธศาสนานิกายวัชรยาน
๔. เป็นการนำประวัติศาสตร์ในสมัยกรุงสุโขทัย มาเผยแพร่ให้ผู้คนในยุคปัจจุบันได้เข้าใจ การปกครองของพระมหากษัตริย์โดยใช้พระพุทธศาสนาเป็นเครื่องกำหนดแบบแผนในการดำเนินชีวิต ตามรูปแบบวรรณกรรมเรื่องไตรภูมิมาแสดงให้เห็นรูปภาพจิตรกรรมฝาผนังที่สัมพันธ์สอดคล้องกัน ระหว่างพุทธเถรวาทไทยกับพุทธวัชรยานทิเบต
๕. เป็นการนำพระธรรมคำสั่งสอนจากนามธรรมแสดงออกมาเป็นรูปธรรม เพื่อให้ ศาสนิกชนทุกระดับชั้นได้เข้าใจพระธรรมได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น